

Religija i (ne)sigurnost u međunarodnim odnosima

Kučić, Mauricio

Professional thesis / Završni specijalistički

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:690359>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-21**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Poslijediplomski sveučilišni specijalistički studij Sigurnosna politika Republike Hrvatske

RELIGIJA I (NE)SIGURNOST U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Ružica Jakešević

Student: Mauricio Kučić

Zagreb, 2023.

Izjavljujem da sam završni specijalistički rad „*Religija i (ne)sigurnost u međunarodnim odnosima*“, koji sam predao na ocjenu mentorici *izv. prof. dr. sc. Ružici Jakešević*, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Mauricio Kučić

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR	7
3. RELIGIJA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA	9
3.1. Uloga religije u ratu u 21. stoljeću	10
3.2. Uloga religije u diplomaciji u 21. stoljeću	12
4. STUDIJA SLUČAJA – RUANDA	15
4.1. Porijeklo i kontekst sukoba.....	15
4.2. Povezanost kršćanstva i Ruande.....	18
4.3. Uloga kršćanstva poslije genocida	21
5. STUDIJA SLUČAJA – ZAJEDNICA SANT `EGIDIO	26
5.1. Zajednica Sant `Egidio.....	26
5.2. Porijeklo i kontekst sukoba.....	27
5.3. Mirovni pregovori	28
6. ZAKLJUČAK	33
7. LITERATURA.....	36
7.1. Knjige	36
7.2. Web poveznice.....	38
7.3. Youtube poveznice	42
7.4. Film	43

1. UVOD

Rat postoji otkad postoji čovjek i, nažalost, on nije samo povremeno iskustvo koje ljudi dožive. Ne bi čak bilo pogrešno reći da je strah od napada bio među najvećim motivima da se ljudi udruže i žive u zajednicama – i to utvrđenim zajednicama. Rat uvijek sa sobom nosi cijeli spektar užasa. „Na početku“ ključna su naoružanja bila šake, kamenje, luk i strijela, bodež i koplje, a danas postoji visoko sofisticirano oružje za masovno uništenje. Ponekad kada rat i završi, poraće i njegove posljedice su užasnije nego samo ratovanje. Primjerice, glad i bolesti koje dolaze nakon primirja, često su odvukle više ljudi u grob nego izravna neprijateljstva. Ljudi su počeli razmišljati o ratu i ratovanju gotovo čim je nastao i nisu od tad prestali. Određeni filozofi i vojskovođe su razmišljali na način kako iz svakog rata izaći kao pobjednik kao na primjer Sun Tzu u svojem bezvremenskom klasiku „Umijeće ratovanja“ ili kao Carl von Clausewitz u njegovom glavnom djelu „O ratu“. Što o tome govori religija?

Religija je oduvijek utjecala na socijalnu i političku sliku društva i duboko je usađena u čovjekov um. Ona je dio kulture jer čovjeku nudi smjernice za ponašanje u „kriznim situacijama“, neizvjesnostima i odgovara na pitanje „kako bih trebao živjeti?“, ali i na pitanje „za što sam spreman ubiti i umrijeti?“ (Seiple i Hoover, 2004:12). Religija je složeni i kompleksni fenomen koji većina znanstvenika međunarodnih odnosa, nažalost, tradicionalno zanemaruje. Naglašeno idejama kao što je teorija sekularizacije, mnogi u navedenoj disciplini smatraju da je religija bitna samo u osobnim i privatnim životima i da nema mjesta u javnoj sferi te da će s vremenom izgubiti na važnosti. Takvo razmišljanje pretežno je dominiralo u zapadnoj civilizaciji, a osobito u europskim državama koje su doživjele stoljećima dug pad religije od svog vrhunca prije 1648. godine kada je Crkva (neizravno ili izravno) dominirala velikim dijelom Europe preko Svetog Rimskog Carstva. Kad se to uzme zajedno s još jednom prevladavajućom ortodoksijom – globalizacijom – za koju se kaže da sintetizira kulturne razlike i donosi zajednička razumijevanja i iskustva cijelom čovječanstvu, možda se može razumjeti zašto su međunarodni odnosi usmjerili svoju pozornost negdje drugdje. Kada se religija spominje u međunarodnim odnosima, brojni učenjaci, politički donositelji odluka i stručnjaci često pojednostavljuju njezinu ulogu i gledaju je dihotomično odnosno ili kao primarni uzrok sukoba ili kao da nije povezana s modernom državom ni u jednom aspektu. Izrazito je veliki naglasak na negativnim i destruktivnim aspektima religije pa se često previde sposobnosti religije i njezinih institucija u pomirenju i sprječavanju sukoba. To se počelo mijenjati pod utjecajem kritičkih teorija osamdesetih godina prošlog stoljeća, ali i zbog

stvarnih događaja kao što su iranska revolucija (1978-79), pad SSSR-a (1989-91) i posebno teroristički napad 11. rujna 2001. godine koji je označio prekretnicu. U tom smislu, 11. rujan može se promatrati ne samo činjenično kao teroristički događaj inspiriran religijom, već i tematski kao strukturalni napad na zapadnu kulturu i njezine institucije – čime se ukazuje na potrebu da međunarodni odnosi ažuriraju svoje razmišljanje i prošire svoje horizonte.

Pitanje nije je li, nego koliko je religija bitna u međunarodnim odnosima. Religija ima ulogu u borbi s današnjim izazovima ekonomske nejednakosti, klimatskih promjena, migracija, mirotvorstva i ratnih sukoba. Religija se malo pomalo vraća u javni diskurs i sve više znanstvenika, političara, akademika uvažavaju i uključuju religiju i religijske aktere u raspravu i u proces donošenja odluka, ali što to točno znači? Religijski akteri često se suočavaju sa stereotipom da im je osnovni cilj privući sljedbenike i preobratiti druge što može značiti ozbiljnu zapreku u stvaranju mira i uspostavi međusobnog dijaloga među različitim religijskim, ali i između religijskih i sekularnih grupa. Koji su točno potencijali religije u mirotvorstvu? Doprinosi li religija miru ili sukobu? Kakve potencijale religija ima i s kojim se problemima i izazovima ona suočava?

Religija mora biti uključena i promatrana kao jedan od čimbenika sigurnosti ako se želi produbiti razumijevanje međunarodne sigurnosti, ali i načina na koji funkcionira globalni sustav. U smislu suočavanja sa stvarnim svijetom, razumijevanje i uključivanje utjecaja religijsko-kulturnog identiteta pomoći će u boljem snalaženju i razumijevanju sve složenijeg i naizgled podijeljenog svijeta. Isto može otvoriti uvide i razumijevanja koja mogu poslužiti ujedinjenju ljudi, rješavanju sporova kroz informiraniji dijalog i dovesti do miroljubivijeg globalnog sustava, a ne do „sukoba civilizacija“. Činjenica je da postoje velike razlike između svjetskih religija te su čak vidljive suprotnosti u stavovima i „pogledima na svijet“ između religijskih autoriteta unutar iste religije. Upravo zbog navedenih činjenica, završni rad će pokušati obraniti stav da je za pomirbu svih razlika i suprotnosti potreban dijalog i otvorena komunikacija, a pogotovo ondje gdje religija igra fundamentalnu ulogu u čovjekovom životu. Obrana takvog stava je izrazito teška jer, nažalost, neznanje i sumnja i dalje dominiraju u toj raspravi i zato udaljuju već dovoljno udaljene različitosti.

Zbog složenosti razumijevanja uloge religije u međunarodnim odnosima, završni rad će u uvodu objasniti višestruka obilježja religije i odmah potom ukratko objasniti njezinu ulogu u ratu i diplomaciji 21. stoljeća. Nadalje, završni rad će istražiti studije slučaja građanskog rata u Ruandi i djelovanja katoličke zajednice Sant `Egidio u građanskom ratu u Mozambiku.

U studiji slučaja građanskog rata u Ruandi, završni rad će opisati ulogu kršćanstva u okruženju u kojem je bilo moguće ubiti više od milijun djece, žena i muškaraca. Rad će se dotaknuti odnosa Crkve i države, potpore etničkim politikama te će raspraviti dva, međusobno različita, kršćanska načela odnosno poslušnost prema višem autoritetu i davanje ljubavi svojem susjedu.

U drugoj studiji slučaja, završni rad će opisati kako je međunarodna katolička zajednica, Sant `Egidio, okončala građanski rat u Mozambiku kao ključni mirovni posrednik. Rad će proučiti kako je Sant `Egidio premostio duboke podjele zaraćenih frakcija i omogućio potpisivanje povijesnog mirovnog sporazuma.

Naposljetku, s jedne strane završni rad će ispitati ulogu religije u sukobu i njegovim ishodima, a s druge strane će ispitati njezinu ulogu u mirotvorstvu.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR

Bez obzira na utjecaj i važnost religija diljem svijeta, koncept religije se ne može jednostavno definirati i pokušaj sveobuhvatnog objašnjavanja pa zatim definiranja iste, izlazi iz okvira ovog rada. Međutim, važno je pogledati religiju kroz prizme organizacije, identiteta i normativnog sustava jer, primjerice, u Ruandi je kršćanstvo duboko integrirano u društvo i dio je kulturnog identiteta. Nadalje, rimokatolička Crkva u Ruandi je kao najveća organizacija u zemlji trebala predstavljati najviši moralni autoritet i sigurnost za svakog čovjeka, ali, zbog razloga koji će biti navedeni kasnije, doprinijela je stvaranju okruženja u kojem je genocid bio moguć. S druge strane, katolička zajednica Sant `Egidio je upravo normativni sustav kršćanstva upotrijebila kako bi se nametnula kao posrednik u teškim i mukotrpnim mirovnim pregovorima između sukobljenih strana u građanskom ratu u Mozambiku, što je naposljetku rezultiralo službenim mirom i okončanjem rata.

Religiju čini više dogmi koje „proizvode“ sustave vrijednosti. Svaka religija sa svojim sustavom vrijednosti služi kao smjernica kako vjernik ili vjernica trebaju živjeti svoj život. Drugim riječima, normativni sustav svake religije čovjeku daje smisao i nalaže kakva djela su dobra i poželjna, a kakva su loša i kakva se trebaju izbjegavati (Harpviken i Roislien, 2005: 8). Međutim, svaka religija ima svoj normativni sustav odnosno može varirati od izrazito dogmatične i stroge do vrlo otvorene i tolerantne. Na primjer, Židovi se strogo pridržavaju svojih svetih tekstova te već kao mala djeca dužni su napamet znati određene retke iz Biblije, a normativni sustav u Hinduzimu¹ nema strogu i izravnu direktivu od „religijskih autoriteta“ već se temelji na održavanju Hindu tradicije i posljedično je otvorenijeg i tolerantnijeg karaktera. Bez obzira na različiti stupanj „otvorenosti“ svjetskih religija, normativni sustav je snažan onoliko koliko pojedinac vjeruje u njega i koliko je integriran u njegov moral, a moral je ključna sastavnica identiteta pojedinca.

Religija nije najvažniji čimbenik koji utječe na stvaranje identiteta osobe nego se ona prepliće s ostalim čimbenicima kao što su etnicitet, jezik, teritorijalnost i ekonomski status. Kako je religija najpovezanija sa socijalnim, kulturološkim i političkim čimbenicima, ona često može naglašavati važnost jednog dijela identiteta, a umanjivati drugi što je izuzetno opasno jer može stvoriti podjelu na „mi“ i „oni“. Takva podjela vidljiva je u građanskom ratu u Ruandi gdje je religija naglašavala različitost Hutua i Tutsija na temelju socijalnog poretka, a zapostavljala i umanjivala činjenicu da dijele zajednički normativni sustav.

¹ Hinduizam je religija koja priznaje više od 330 milijuna različitih bogova (Gotquestions.org, 2022).

Naposljetku, jasna i prepoznatljiva organizacija osnažuje sposobnost religijske zajednice da se predstavlja, izražava i prenosi svoju poruku svijetu te olakšava interakciju s drugim religijskim organizacijama, državama i nedržavnim organizacijama (Harpviken i Roislien, 2005: 10). Veliku prednost u tome ima Katolička Crkva jer ima jasno definiranu strukturu organizacije s Papom na čelu dok različite budističke ili hinduističke zajednice koje nemaju određenog vjerskog vođu ili predstavnika teško uspostavljaju vezu s državama i formalnim organizacijama. Primjerice, Svjetski savez crkava² i Konferencija crkava cijele Afrike³ marljivo su radili na izgradnji povjerenja i uspostavljanju međuvjerskog dijaloga između sukobljenih strana u prvom građanskom ratu u Sudanu koji se odvijao od 1955. do 1972. godine. Iskorištavali su sve svoje sposobnosti i međunarodne veze kako bi ozbiljnost problematike predstavili svijetu i vodstvu Katoličke Crkve, a što su na kraju i uspjeli dovevši relevantne političke i religijske vođe u sukobu za „zajednički stol” čime je navedeni građanski rat završio Mirovnim sporazumom u Adis Abebi 1972. godine. Struktura religijske organizacije je u mnogočemu bitna jer ako je ta struktura velika i prepoznatljiva kao gore spomenuta Katolička Crkva, onda ona predstavlja i autoritet svojim sljedbenicima, posjeduje određenu moć i, naposljetku, može spriječiti genocid.

² World Council of Churches (WCC) (Oikumene.org, 2023).

³ All Africa Conference of Churches (AACC) (Aacc-ceta.org, 2023).

3. RELIGIJA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Ideja sekularizacije bila je izrazito bitna u uspostavi modernog društva na Zapadu i potaknula je pojavu novih disciplina i znanosti pa tako i međunarodnih odnosa koji su se pojavili krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Bez obzira što se moderni svijet brzo razvija i gdje se čini da tehnologija ima odgovore na sva pitanja, religija nije nestala nego i dalje igra važnu ulogu u čovjekovom životu. Međunarodni odnosi tipična je zapadna disciplina s većinom država čije je stanovništvo pretežito kršćansko. Međutim, ideje koje se mogu pronaći u Deset Božjih zapovijedi ili u Propovijedi na gori, zajedničke su ne samo kršćanima nego i drugim religijama svijeta. Srž tih ideja je da ljudi trebaju posvetiti svoj život Bogu odnosno nečemu uzvišenom i tako će im taj život biti pun ljubavi, milosti i mudrosti, a lišen licemjerstva i zla. To ne znači da taj čovjek treba postati svećenik ili imam, nego će ta ideja pružiti čovjeku sigurnost. Slično tome, islam drži da sigurnost leži u jednakoj pokornosti Alahovoj božanskoj volji i drži Kur'an krajnjim izvorom istine. S druge strane svijeta, u azijskim religijama, pronalaze se slični obrasci. Hinduisti i budisti nemaju točno određeni sveti tekst, ali također teže moralnoj uzvišenosti i pokornosti te pokušavaju ostvariti sigurnost slijedeći vlastitu karmu i dosegnuti nirvanu. Takve univerzalne religijske ideje o sigurnosti i ispunjenom životu, koje se uče još u osnovnim školama i koje su preuzete iz svetih tekstova, utječu na svakog čovjeka, bio on vjernik ili ateist. Ne postoji apsolutna neutralnost i objektivnost stoga odrastanje, djetinjstvo, geografski položaj, odgoj, društvo itd., utječe na stavove i razmišljanja, izravno i svjesno odnosno neizravno i nesvjesno. Zbog te povezanosti, nemoguće je negirati utjecaj religije na individualnoj, državnoj ili globalnoj razini. Kršćanstvo, islam, židovstvo ili azijske religije, sve one se bave istim dijelom ljudskog života i kako se onda isto ne može uzeti kao dokaz da ljudi, bez obzira gdje se nalaze, imaju slične strahove, probleme i želje. Kako se onda može reći da takvo što ne može biti točka promatranja u međunarodnim odnosima i tko sa sigurnošću može reći da pronalazak takvih zajedničkih vrijednosti neće smanjiti sukobe u svijetu i pomoći riješiti sukob?

Na primjeru građanskog rata u Ruandi, može se reći da se ponajveći utisak religije na međunarodne odnose očituje kroz značajan utjecaj na unutarnju politiku države jer dobri ili loši postupci religijske organizacije u određenoj državi utječe na pogled i stav prema cijeloj religiji. Religija može djelovati kao motivirajuća sila koja utječe na proces donošenja odluka, a isto tako svojim nedjelovanjem i prešutnim odobravanjem može utjecati na stvaranje genocidnog okruženja. Nadalje, religijski akteri mogu pokušati utjecati na ishode u međunarodnim odnosima poticanjem država da usvoje vanjske politike za koju vjeruju da su

najviše u skladu s njihovim religijskim vrijednostima i ciljevima. Takav primjer se očituje u novoj izraelskoj vladi od prosinca 2022. godine na čelu s Benjaminom Netanyahuom u kojoj sudjeluju radikalni i teokratski predstavnici religijske cionističke stranke s izrazito agresivnim stavovima prema Palestini i ne-Židovima (Bbc.com, 2022). Religijske norme i vrijednosti utječu na međunarodne odnose na različite načine stoga ne smiju biti zanemarene.

3.1. Uloga religije u ratu u 21. stoljeću

Veza između religije i sukoba je višeznačna. Ponekad se religija predstavlja kao najveći uzrok rata, a ponekad se sama religija mijenja kao produkt i posljedica rata. U 21. stoljeću dominira stav da religija više doprinosi ratu nego mirotvorstvu. Primjerice, bivši britanski premijer, Tony Blair, tvrdi da je religijski ekstremizam postao najveći izvor sukoba u svijetu. Kada se referirao na ratove i sukobe od Sirije i Nigerije pa do Filipina, Blair je rekao da: „...postoji jedna stvar koja je zajednička sama po sebi: teroristička djela čine ljudi motivirani zlouporabom vjere“, a potom zaključio: „Manje je vjerojatno da će bitke u ovom stoljeću biti proizvod ekstremne političke ideologije, poput onih u 20. stoljeću – ali lako bi se mogle voditi oko pitanja kulturnih ili vjerskih razlika.“ (Theguardian.com, 2014). Zapadna civilizacija ne vidi globalne religijske izazove zbog nametnute percepcije sekularizacije u kojoj se ne vidi povezanost religije s drugim aspektima sigurnosti poput politike, ekonomije ili društva jer se religija percipira pretežito kao osobna stvar pojedinca. Isto je netočno jer religija predstavlja moćnu silu u Africi, Aziji, na Bliskom Istoku pa čak i u Sjevernoj i Južnoj Americi. Primjerice, u ratovima na Balkanu u devedesetim godinama prošlog stoljeća ili trenutačno u Somaliji, Afganistanu i Iraku, religija je važan izvor motivacije i oblikuje namjere, sposobnosti i ciljeve aktera u sukobu.

Bilo bi pogrešno reći da je religija jedan jedini zaslužni čimbenik za nasilje u navedenim sukobima, ali potrebna je hrabrost i predanost uhvatiti se u koštac sa složenošću tih sukoba. U konvencionalnom diskursu u međunarodnim odnosima, pitanja religije često su zapostavljena ili u potpunosti marginalizirana što nije dobro jer religija nikada nije „usamljena“ nego uvijek je povezana s drugim ekonomskim, političkim i kulturnim čimbenicima. Po Pauletti Otis⁴, postoje četiri razloga zašto se ljudi sa Zapada nevoljko

⁴ Dr. Pauletta Otis je bivša profesorica sigurnosnih studija na Sveučilišnoj zapovjedno-stožernoj školi američkih marinaca. Ima teoretsko i praktično iskustvo i stručnost u subnacionalnom nasilju. Otis je provela istraživanje o pitanjima koja se tiču kulturnih čimbenika koji utječu na vojnu strategiju i operacije, vjerskih čimbenika u nasilju

obraćaju prema religiji u pitanjima nacionalne sigurnosti. Prvi je razlog stvaranje „zida“ i maksimalnog razdvajanja politike i religije. Drugi razlog je tradicionalno *realpolitik* analiziranje. Treći razlog je visoki stupanj rizika što čini da određene institucije izbjegavaju temu; i četvrti razlog su mogući politički negativni bodovi zbog osjetljivosti i osjećajnosti naroda kada je u pitanju religija.

Prvi razlog se odnosi na razdvojenost države i religije; i nakon Westfalskog mira 1648. godine, ta razdvojenost se do danas gleda kao najznačajniji mehanizam u prevenciji sukoba. Ono što je dodatno ojačalo teoriju sekularizacije je odnos religije i države u Prvom i Drugom svjetskom ratu u kojima se, nažalost, religija usko povezala s fašizmom. Posljedično, bez obzira na to što se religija gleda kao dio kulture i društva, kada se poveže s politikom i ratom, ona postaje izrazito opasna.

Drugi razlog je analiziranje moći jedne države na temelju „mjerljivih“ podataka. Drugim riječima, moć države se odnosila na stupanj razvijenosti i sofisticiranosti oružanih sustava te na broj vojnika, tenkova i aviona. Ovaj tradicionalni *realpolitik* dominirao je razdobljem Hladnog rata, dok je u 21. stoljeću došlo do razvijenijih koncepata koji shvaćaju da je sigurnost složena cjelina s više političkih, ekonomskih, socijalnih i vojnih čimbenika.

Treći navedeni razlog se odnosi na visoki stupanj rizika koji se pojavljuje kada se integrira religijski element u proces donošenja odluke. Zbog toga što je religija delikatna i teška tema te zbog nedovoljnog znanja i krive interpretacije, postoji značajan rizik od krivog tumačenja ili zanemarivanja važnih religijskih informacija i podataka. Religijske informacije mogu se iskoristiti u manipulativne svrhe i brojni pojedinci na vladinim pozicijama imaju osobne i privatne sklonosti. Stoga se pretpostavlja da, zbog snage religijskog vjerovanja, je moguće da će se njihove osobne agende miješati s profesionalnim zadaćama i naposljetku dovesti do korupcije, oportunitizma i zlorabe ovlasti, položaja i informacija. Zbog navedenih tvrdnji, mnogi ne vjeruju da je moguće pronaći ravnomjerne i objektivne ljude s integritetom, uravnotežene i informirane, koji će se „pozabaviti“ s religijskom dimenzijom vanjske politike.

Četvrti i posljednji razlog se odnosi na osjetljivost i potencijalnu podvojenost religijskih pitanja koja se prepliću s politikom. Postoji veliki spektar različitih pogleda na ulogu religije u politici i ratovanju. Na temelju toga, zauzimanje čvrstog i vidljivog stava može potencijalno značiti političko i profesionalno „samoubojstvo“ (Seiple i Hoover, 2004: 13-15).

i analizu neregularnog i asimetričnog ratovanja te protupobunjeničkih operacija. Više na <https://berkeleycenter.georgetown.edu/people/pauletta-otis>.

Osim navedenih razloga, naravno da postoje brojni drugi „manji“ razlozi zašto su neki odabrali ne razgovarati i ne uključiti religiju u međunarodne odnose. Htjeli ili ne, religija igra važnu ulogu u međunarodnim odnosima i u kombinaciji s kulturnim, ekonomskim, društvenim i političkim čimbenicima čini nezaobilaznu temu u području ljudske sigurnosti. Na temelju istraživanja može se reći da je religija važan čimbenik u svim sukobima jer se tiče života i smrti, pravednog rata i pravde u ratu. Moderni i suvremeni odgovori na religijske izazove moraju biti lišeni stereotipa i generaliziranja. Primjerice, netočno bi bilo reći da danas postoji sukob između *umme*⁵ i „bratstva“ kršćana. Danas islam broji više od milijardu vjernika⁶ a izrazito malen broj sudjeluje u bilo kakvim sukobima. Kršćani sigurno nisu ujedinjeni protiv svih muslimana. Nisu svi budisti pacifisti. Svi hinduisti ne mrze muslimane itd. Očito je da religija igra važnu ulogu u sukobima 21. stoljeća, ali tko može činjenično tvrditi da mandat za nasilje proizlazi iz svetih tekstova? Tko može biti siguran u tvrdnju da je trenutačna situacija u Palestini i Izraelu jednostavno zapisana u Talmudu i u Kur'anu?

3.2. Uloga religije u diplomaciji u 21. stoljeću

Zašto je bitno u svjetskoj diplomaciji uključiti i religijsku perspektivu? Može li religija i njezino učenje da se priča samo istina, zamijeniti ili barem poboljšati sekularnu, modernu, političku diplomaciju među državama gdje dominira sumnjičavost i dvoličnost?

Uloga religije i istine u svjetskoj diplomaciji je oksimoron. Osama bin Laden je bio uvjeren da govori neosporive činjenice i „samo istinu“ te je stoga pozivao „da svaki musliman koji vjeruje u Alaha i koji teži biti nagrađen, mora udovoljiti Alahovim zapovijedima da ubije Amerikance i otuđi im novac bilogdje i bilo kada“ (Irp.fas.org, 1998). Nadalje, tvrdio je da samo nevjernici mogu vjerovati u odvajanje religije i države, osobnu slobodu, edukaciju žena i njihovo postavljanje na javne i vladajuće pozicije (Seiple i Hoover, 2004: 86). S druge strane, uključenost rimokatoličke Crkve i njezino širenje istine u međunarodnu diplomaciju je izrazito značajna i neprekidno razvija svoje alate u mirotvorstvu. Primjerice, cijeli planinski prijevoj uzduž granice Argentine i Čilea nazvan je po talijanskom kardinalu Antoniju Samori koji je, prije svoje smrti 1983. godine, pomogao riješiti teritorijalne sporove za koje su mnogi bili sigurni da neizbježno vode do rata⁷. Nadalje, 29. prosinca afrička država Burundi

⁵ Umma je naziv za cjelokupnu zajednicu svih Muslimana na svijetu (Islamreligion.com, 2018).

⁶ Podaci prikupljeni na <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/muslim-population-by-country>.

⁷ Podaci prikupljeni s <https://www.interpatagonia.com/bariloche/chile-cardenal-samore-pass.html>

obilježava važnu državnu obljetnicu u čast irskom nadbiskupu Michaelu Courtneyu koji je, predstavljajući Vatikan i Svetu Stolicu, uspio dogovoriti mirovni sporazum između Burundija i zaraćenih frakcija, a na navedeni datum 2003. godine je ubijen u zasjedi (Catholicherald.co.uk, 2021).

U ova tri primjera, vidljivo je da se religija i poimanje „istine“ može koristiti dvojako. Može se koristiti kao sredstvo pomirenja i uspostave dijaloga, a može se koristiti i kao izvor motivacije za ubijanje. Upravo zato, obrazovanje i dodatna izobrazba su ključ. Ako se dodatno uloži u izobrazbu diplomata u kojoj će se oni upoznati s različitim teološkim učenjima i gdje bi mogli bolje naučiti i razumjeti religijske tradicije, dobit će se dodatna dimenzija u diplomaciji. Ta dodatna dimenzija će omogućiti diplomatima da, bez obzira na svjesnost o nepomirljivim razlikama, shvate i potom iskoriste prednosti, nedostatke, izazove i vrijednosti religije.

Primjerice, važnost religije i istine u diplomaciji prepoznao je bivši predsjednik SAD-a, Barack Obama, u svojem govoru 2009. godine na Sveučilištu u Kairu u Egiptu. Bivši predsjednik je u svojem govoru jedne podsjetio, a druge upoznao, s time koliko je Islam igrao važnu ulogu u njegovom životu kao rođenom kršćaninu, a koji je odrastao u Indoneziji s očuhom islamske vjeroispovijesti: „Uvjeren sam da, kako bi išli naprijed, moramo otvoreno reći jedni drugima stvari koje nam stoje duboko zakopane u srcu i koje se često govore samo „iza zatvorenih vrata“. Mora postojati trajni napor da slušamo jedni druge, da učimo jedni od drugih, da se međusobno poštujemo i da tražimo zajedničke vrijednosti. Kao što Kur'an uči: „Budi svjestan Boga i uvijek govori istinu.“ To je ono što ću pokušati učiniti danas. Govoriti istinu najbolje što mogu, ponizan pred zadatkom koji je pred nama i odrješit u svojem vjerovanju da su interesi koje dijelimo kao ljudska bića snažniji od sila koje nas razdvajaju“ (Obamawhitehouse.archives.gov, 2009).

Obamina retorika bila je iskrena i s dobrom namjerom. Navedeni govor pomogao je bivšem predsjedniku u dobivanju Nobelove nagrade za mir za koju mnogi smatraju da je bila preuranjena. Naime, do kraja Obamina mandata, američko bombardiranje država, u kojem je stanovništvo pretežito islamsko (poput Pakistana, Somalije i Jemena), poraslo je eksponencijalno što je kontradiktorno gore navedenim Obaminim idejama⁸. Sirija je razorena u građanskom ratu koji još uvijek traje, iz iračkog neuspjeha stvorio se ISIS/ISIL koji je na vrhuncu svoje moći kontrolirao ogromne teritorije (veće od nekih europskih država), rat u Afganistanu nije bio ni blizu završetku, u Egiptu su se silom i oružjem promijenile dvije

⁸ Navedena tvrdnja ne znači da je povećano bombardiranje zbog vjerskih razloga već su razlozi višestruki i puno složeniji koji se ne mogu detaljno obuhvatiti u kontekstu ovog rada.

vlade, a mir između Izraela i Palestine nikada nije bio dalji. Ovi primjeri govore kako su motivacijski govori i obećanja predsjednika jedne države nedovoljni za stvarne i vidljive promjene u sukobima gdje je religija rušilački čimbenik. Ono što je ključno za takve promjene su izravna djelovanja, snažne direktive i još jači naponi vanjske politike i diplomacije.

Međureligijski dijalog možda može utabati put za bolji stil u svjetskoj diplomaciji jer cilja izgraditi jače veze i poboljšati kvalitetu samog dijaloga s novim pogledima na izazove i s novim oblicima suradnje. U 21. stoljeću postoji više takvih pozitivnih diplomatskih napora religijskih vođa i aktera. Na primjer, papa Franjo, vođa rimokatoličke Crkve, bio je uključen u nekoliko diplomatskih napora za mir i društvenu pravdu. 2015. godine, odigrao je ključnu ulogu u posredovanju u postizanju povijesnog sporazuma između SAD-a i Kube o obnovi diplomatskih odnosa nakon više desetljeća neprijateljstva (Reuters.com, 2015). Osim toga, gorljivi je zagovornik globalnih pitanja kao što su klimatske promjene, smanjenje siromaštva i migracija, te se angažirao u diplomatskim naporima za promicanje dijaloga i mirnog rješavanja sukoba u raznim regijama, uključujući Bliski Istok i Afriku. Nadalje, mnogi vjerski vođe i organizacije aktivno su uključeni u inicijative međuvjerskog dijaloga s ciljem promicanja mira i razumijevanja među različitim vjerskim i kulturnim zajednicama. Na primjer, *Elijah Interfaith Institute*⁹, sa sjedištem u Izraelu, omogućio je brojne međuvjerske dijaloge između židovskih, kršćanskih i islamskih vođa, s fokusom na poticanje međusobnog poštovanja, razumijevanja i suradnje. Budistički vođe, također, aktivno sudjeluju u mirovnim naporima diljem svijeta. Primjerice, u Mijanmaru su budistički redovnici odigrali značajnu ulogu u zagovaranju mira, demokracije i ljudskih prava (Orjuela, 2020). Pokret *Dhammayietra*¹⁰, koji predvode budistički redovnici u Kambodži, promovira mir i pomirenje u zemlji koja se još uvijek oporavlja od traumatičnog nasljeđa režima Crvenih Kmera. Muslimani su osnovali globalno tijelo, „Organizaciju islamske suradnje“¹¹, koje predstavlja zemlje s islamskom većinom i koje je uključeno u diplomatskim naporima za rješavanje regionalnih sukoba i promicanje mira i stabilnosti u regijama s muslimanskom većinom, poput Bliskog Istoka i Afrike.

Ovo je samo nekoliko primjera pozitivnih diplomatskih napora koje poduzimaju vjerski akteri i vođe u 21. stoljeću. Takve inicijative ističu potencijal religije kao snage za mir, društvenu pravdu i međuvjersko razumijevanje u međunarodnim odnosima.

⁹ Sve mirovne inicijative navedenog instituta mogu se pronaći na njihovim službenim stranicama: <https://elijah-interfaith.org/>.

¹⁰ Više na berkeleycenter.georgetown.edu, <https://berkeleycenter.georgetown.edu/posts/the-dhammayietra-patience-compassion-understanding-and-a-border-conflict-part-1>.

¹¹ Više o Organizaciji islamske suradnje na <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=70466>.

4. STUDIJA SLUČAJA – RUANDA

Kada se u Ruandi dogodio genocid, u kojem je oko 800 000 ljudi izgubilo život¹², to se nije smatralo „samo“ kulminacijom građanskog rata koji je bjesnio još od 1990. godine, već vrhuncem masovnog i kontinuiranog nasilja koji traje desetljećima. Ubojstva, silovanja, uništavanje i paljenje imovine te druga zvjerstva između pripadnika manjine Tutsi (oko 15% stanovništva Ruande¹³) i pripadnika naroda Hutu, događaju se još od osamostaljenja Ruande 1962. godine i u navedenih tridesetak godina puno je nepravdi učinjeno i puno je ljudi izgubilo život. Najviše žrtava u genocidu bili su Tutsi, ali život su izgubili i „umjereni“ Hutui koji su se suprotstavljali genocidnim postupcima njihovih sunarodnjaka ekstremista. Ono što je razlikovalo sukob u građanskom ratu devedesetih godina od prijašnjih sukoba, je to što crkve većinom nisu bile sigurna utočišta, već mrtvačnice¹⁴ (Des Forges, 1999: 16). Oko 90%¹⁵ Ruandana se izjašnjava kao kršćani stoga se postavlja pitanje koju je ulogu kršćanstvo u Ruandi imalo prije, tijekom i nakon genocida znajući: „da je više ljudi ubijeno u crkvama i župama nego bilo gdje drugdje“ (Schliesser, 2018:1). I danas (2023. godine) je izrazito osjetljivo raspravljati i pisati o ulozi rimokatoličke Crkve u navedenom zločinu i još uvijek mnoga pitanja ostaju kontroverzna i neodgovorena. Nije riječ o izravnom zamahivanju smrtonosnog udarca ili osuđivanju izbjeglica već o stvaranju i održavanju uvjeta u kojima se mogao dogoditi genocid.

4.1. *Porijeklo i kontekst sukoba*

Ono što je poslužilo kao katalizator za genocid u Ruandi je rušenje aviona 1994. godine, u kojem su bili predsjednik Ruande, Juvenal Habyarimana (pripadnik Hutua) i predsjednik Burundija, Cyprien Ntaryamira. Taj je napad na neki način označio početak genocida u kojem je ubijeno više od 800 000 žena, djece i muškaraca dok je svijet gledao i ne

¹² Podaci prikupljeni na Britannica.com, <https://www.britannica.com/event/Rwanda-genocide-of-1994>.

¹³ Podaci prikupljeni na National Institute of Statistics of Rwanda (NISR), Ministry of Finance and Economic Planning (MINECOFIN) [Rwanda], 2012. Rwanda Fourth Population and Housing Census. Thematic Report: Socio-cultural characteristics of the population.

¹⁴ Više na <https://www.hrw.org/reports/pdfs/r/rwanda/rwanda993.pdf>.

¹⁵ Podaci prikupljeni na National Institute of Statistics of Rwanda (NISR), Ministry of Finance and Economic Planning (MINECOFIN) [Rwanda], 2012. Rwanda Fourth Population and Housing Census. Thematic Report: Socio-cultural characteristics of the population.

poduzimao ništa. Genocid u Ruandi bio je najbrži (oko 100 dana), najkraći i sustavno pripremljeni genocid nakon Drugog svjetskog rata. Važno je za napomenuti da Ruanda nije bila „sofisticirana“ kao nacistička Njemačka u Drugom svjetskom ratu odnosno nije imala koncentracijske logore, organizirane vlakove i sustav prijevoza te plinske komore za industrijalizirano ubijanje. Ruanda je imala „samo“ mačete. Osim što je genocid mogao biti spriječen, njegova brutalnost posebno ga je označila. Većina žrtava bilo je isječeno mačetama, neke su bile zakopane žive, a žene su, prije nego što su ubijene, bile više puta silovane. Isto potkrjepljuje Adeline koja je u genocidu izgubila roditelje, tri sestre i dva brata. Adeline se prisjeća da je gotovo mjesec dana bila žrtva konstantnog seksualnog uznemiravanja i silovanja. Ne može izbrisati iz sjećanja sebe i svoju sestru (koja je tada imala samo 14 godina) koju je više muškaraca, svaki dan, silovalo i koja je naposljetku, umrla. Adeline, kao jedina preživjela iz svoje obitelji, je uz doživotnu traumu silovanja i HIV pozitivna (Un.org, 2009).

Što se moralo dogoditi da Ruandani zaborave, zanemare ili ignoriraju temeljnu poruku kršćanstva koja glasi: „A ja vam kažem: Ljubite i svoje neprijatelje i molite se za one koji vas progone!“ (Mt 5:44); što uključuje voljeti i svojeg neprijatelja. Kako voljeti i svojeg neprijatelja, kada postoje brojna svjedočenja gdje su se ubojstva dogodila unutar iste obitelji, a što je i ekranizirano u filmu *Hotel Rwanda*, redatelja Terry Georgea iz 2004. godine. Kojim politikama i inicijativama pomiriti takvo društvo? Zašto su u Ruandi kršćani ubijali kršćane odnosno zašto se genocid provodio unutar iste religijske zajednice. U najekstremnijim slučajevima, ubojstva su se događala unutar iste obitelji i nije se stvarala razlika između djece, žena i odraslih, vojno-sposobnih muškaraca. Isto je potvrdio Paul Rusesabagina, menadžer hotela *Milles Collines* u Ruandi, u razgovoru s Oprah: „Ljude koje sam poznao godinama sada su nosili mačete, ručne granate, pištolje i koplja. Susjede koje sam gledao kao gospodu i koja su nosila odijela, „preko noći“ postali su ubojice u vojnim odorama. Jednostavno to nisam razumio. Na prvo jutro genocida većina mojih susjeda bila je mrtva. Moj sin je otišao provjeriti kuću školskog prijatelja i pronašao je njega, njegovu majku, šestero sestara i brata sasječeno i bačeno u jedan kut prostorije.“ (Oprah.com, 2006). Nadalje, nije bilo religijske razlike između sukobljenih strana kao što postoje razlike u Sjevernoj Irskoj (protestanti protiv katolika i obrnuto). U Ruandi su se međusobno ubijali ljudi iz iste lokalne crkvene zajednice stoga se religijska podjela na „mi“ i „oni“ ne vidi u tom kontekstu.

Hutu, Tutsi i Twa nisu uobičajene etničke kategorije ili opisi nego označavaju umjetno stvoreni „stupanj“ bogatstva i/ili profesije. Tko god je posjedovao više od deset goveda, smatrao se pastirom odnosno bio je Tutsi. Tko god je imao manje, bio je seljak odnosno Hutu,

a keramičari bili su Twa (oko 1% Ruandana¹⁶). Ove „kategorije“ su najviše došle do izražaja i na neki način postale „nepromjenjive“ tijekom i nakon kolonijalne vlasti, prvo Njemačke, a zatim Belgije koje su održavale nadzor i kontrolu nad Ruandom strategijom „podijeli pa vladaj“ (Schliesser i dr., 2021: 50).

U iščitanoj literaturi i pregledanim otvorenim izvorima, razvidno je da je najsnažniji religijski akter u Ruandi prije genocida bila katolička Crkva koja je podupirala mnoge državne nepravedne politike. Gore navedene kategorije dodatno su se naglasile nakon što je rimokatolička Crkva, odnosno misionari Afrike koji su se nazivali „Bijeli Očevi“, počeli provoditi jednu od nepravednih politika, a to je bilo obraćenje s domorodačkog vjerskog uvjerenja na kršćanstvo na način da je prvo favorizirala Tutsije pa potom Hutue. Belgija je bila europska država s gotovo cijelim stanovništvom koje se izjašnjavalo katolicima što znači da „Bijeli Očevi“ nisu sami od sebe provodili ugnjetavačku politiku. Favoriziranje u ovom kontekstu znači bolju mogućnost obrazovanja (izgradnja katoličkih škola koje smiju pohađati samo Tutsi), zaposlenje na boljim radnim mjestima i bolju zdravstvenu i socijalnu skrb (Goodfaithmedia.org, 2022). Iako je Belgija stajala iza nastojanja za „katoličku“ Ruandu, lokalne državne vlade vršile su pritisak na Crkvu zbog nejednakog tretmana Hutua. S druge strane, katolička Crkva okrivila je Belgiju za etničke klasne oznake koje su poremetile domorodačku kulturu (Fertitta, 2020: 5). Vatikan, vjerojatno, nije taj pristup previše proučavao i analizirao već im je brojka preobraćenih Afrikanaca bila važnija. Međutim, taj pristup pridonio je netrpeljivosti između grupa jer grupa koja se u tom vremenu nalazila „povlaštenom“ od strane Crkve, ujedno se smatrala i više vrijednom naspram druge grupe. Ta netrpeljivost se postupno pojačavala tijekom 20. stoljeća manjim incidentima. Primjerice, tijekom 1970-tih, katolička Crkva promijenila je paradigmu i uvela promjene koje su se odnosile na Hutue koji, po njima, nisu dovoljno bili predstavljeni u javnoj upravi i, u usporedbi s Tutsijima, nisu mogli biti profesori, obnašati dužnosti državnih službenika niti posjedovati mala i srednja poduzeća (zbog nedostatka resursa i državne potpore). Posljedica je bila nasilno protjerivanje Tutsija iz škola i drugih navedenih poslova, a zabilježen je i veliki odlazak Tutsija u susjedne države u strahu od odmazde. Na taj način, vodstvo katoličke Crkve u Ruandi prešlo je s Tutsija na Hutu administraciju, a vlada Ruande (koja je u tom vremenu bila većinski Hutu) zaprijetila je Crkvi da će, ako se umiješa, preuzeti punu kontrolu nad djelovanjem Crkve u Ruandi. Nakon toga, niti jedan Tutsi nije ponovno imao položaj

¹⁶ Podaci prikupljeni na National Institute of Statistics of Rwanda (NISR), Ministry of Finance and Economic Planning (MINECOFIN) [Rwanda], 2012. Rwanda Fourth Population and Housing Census. Thematic Report: Socio-cultural characteristics of the population.

autoriteta u katoličkoj Crkvi sve do 1996. godine (ibid.). Došlo je do točke gdje su mlađe generacije „zaboravljale“ prve razloge netrpeljivosti i koncentrirale se na suprotnu grupu kao jedinu odgovornu za cijelu krizu.

Taj kontekst podsjeća na sveti ritual iz Starog zavjeta gdje se žrtveni jarac ubija za dobrobit naroda jer „bez prolijevanja krvi nema oprostjenja“ (Heb 9:22). Ovaj biblijski ritual je relevantan u ovom kontekstu jer namjerna i umjetna izgradnja „nepromjenjivih“ etničkih kategorija, u kombinaciji s kolonijalnim politikama favoriziranja jedne i ugnjetavanja druge strane, pojačala je etnička rivalstva koja su naposljetku izmakla kontroli i pretvorila se u masakr. Kada je nasilje eskaliralo, stvorila se jednostavna „crno-bijela“ slika u kojoj je bilo potrebno pronaći „jarca“ koji će biti žrtvovan za dobrobit svih.

Uvažavajući utjecaj crkve, država i njezine institucije su stvorile uvjete u kojima se genocid mogao dogoditi čineći etničko nasilje razumljivim i prihvatljivim među općom populacijom. Bivši Ruandski ministar pravosuđa, Jean de Dieu Mucyo opisao je ulogu Crkve u Ruandi sljedećim riječima: „Crkva je izrazito snažna institucija. To je kao vlada sama za sebe. Da su išli uokolo pripovijedajući i govoreći: „Zaustavite genocid“, mnogi bi ljudi bili spašeni“ (Washingtonpost.com, 1999). Drugim riječima, Crkva nije poduzela sve mjere, radnje i postupke kako bi spriječila eskalaciju sukoba niti je tijekom sukoba javno osudila ratna djelovanja pobunjenika i države. Odlučili su ostati „po strani“, naizgled neutralni, a zapravo su svojom šutnjom podupirali jedne, a osudili druge.

4.2. Povezanost kršćanstva i Ruande

Pitanje uloge rimokatoličke Crkve u genocidu u Ruandi je izrazito osjetljivo. Činjenica je da je pokrenuto više sudskih parnica protiv određenih svećenika za koje se sumnja da su igrali veliku ulogu u navedenom zločinu. 1995. godine, u Francuskoj, pokrenuta je sudska parnica protiv ruandskog svećenika Wenceslase Munyeshyaka za sudioništvo u mučenju i nečovječnom ili ponižavajućem postupanju. Brojni su svjedoci svjedočili, da je u periodu od travnja do srpnja 1994. godine, velečasni Munyeshyaka u mnogočemu doprinio u provedbi genocida prema Tutsijima u svojoj župi tako da je pomno birao koji će Tutsi biti ubijeni, koji će umrijeti od žeđi, a koji će živjeti. Predani su i video materijali u kojem imenovani nosi pancirnu jaknu s pištoljem na opasaču, a neki su svjedočili da je pozivao na silovanje Tutsi žena i da je u nekima i sam sudjelovao. Cijeli sudski postupak je završio 2019. godine gdje je imenovani svećenik oslobođen svih optužbi (Trialinternational.org, 2020). 1999. godine, u

Ruandi, pokrenuta je sudska parnica protiv biskupa Augustina Misagoa gdje su brojni očevidci svjedočili da je upravo imenovani biskup podupirao genocid, sudjelovao u organiziranju genocida i u svojoj župi birao tko će biti izbjeglica, a tko će biti ubijen. Ono što je kontroverzno je da je imenovani crkveni dužnosnik priznao da je bio „blizu“ političkog i vojnog vrha, sudjelovao na sastancima s vođama koji su provodili genocid na terenu. Međutim, branio se riječju „da je bilo vrlo važno da Crkva sudjeluje na tim sastancima, da ih uvjeri da pokušaju smanjiti ubijanje ili ga potpuno zaustaviti“. Imenovani svećenik oslobođen je svih optužbi 2000. godine (Washingtonpost.com, 1999). 1998. godine, u Ruandi su pravomoćno dva svećenika osuđena na smrt, Jean Francois Kayiranga i Edouard Nkurikiye, za sudjelovanje u ubojstvu oko 2000 ljudi tijekom genocida u Ruandi 1994. godine. Imenovani svećenici namamili su etničke Tutsije u njihovu crkvu, samo da bi militantni Hutui buldožerom srušili zgradu s ljudima unutra. Smrtna kazna nije provedena, ali je i dalje na snazi (Catholicculture.org, 1998). Časna sestra Theophister Mukakibibi 2006. godine osuđena je na 30 godina zatvora zbog pomaganja Hutuima da ubiju stotine ljudi koji su se skrivali u bolnici tijekom genocida. Ona je bila odgovorna za odabir Tutsija i izbacivala bi ih iz bolnice, a Hutui bi ih potom ubili (Nbcnews.com, 2006).

Određeni svećenici i časne sestre osuđeni su na smrt¹⁷, drugi su osuđeni na višegodišnji zatvor, neki su u potpunosti oslobođeni, a neki su pobjegli iz Ruande u susjedne države i u Europu. Neki od katoličkih svećenika koji nisu u zatvoru su nadbiskup Nsengiyumva iz Kigalija, 4 biskupa i 8 svećenika koje su pobunjenički Tutsiji ubili jer su navodno pružali veliku potporu Hutuima u provedbi genocida (Fertitta, 2020: 9). Sigurno ima još mnogo katoličkih svećenika koji nisu specifično navedeni u ovom radu, a koji su bili uključeni i možda optuženi za genocid. Papa Ivan Pavao II rekao je da se svi katolici koji su sudjelovali u genocidu trebaju suočiti s posljedicama svojih djela, ali je dodao da sama Crkva ne bi trebala biti odgovorna za one koji su prekršili crkveni nauk (Catholicculture.org, 1998). Bez obzira na papinu izjavu i sukladno gore navedenim primjerima, ne može se osporiti da je pitanje uloge Crkve u genocidu u Ruandi višeznačna i osjetljiva. Možda da je njezin stav za vrijeme genocida bio jasan i glasan, i možda da svećenici nisu nosili pancirke i pištolje, možda isti ne bi bili na klupama osumnjičenika.

Ruandani su se na loš način prvi put upoznali s kršćanstvom. U jako kratkom vremenu (za vrijeme Drugog svjetskog rata) su se s autohtone religije misticizma, prepune nasilnih

¹⁷ Vlada Ruande je 2007. godine ukinula smrtnu kaznu, koja je posljednji put izvršena 1998. kada su pogubljene 22 osobe osuđene za zločine povezane s genocidom (Un.org, 2012).

slika i rituala, „prebacili“ na kršćanstvo što ukazuje da je masovno pokrštavanje provedeno iz strateških i političkih razloga kolonizirajuće Belgije, a ne iz iskrenih razloga da se Ruandani upoznaju s idejama i vrijednostima Isusa Krista. Zbog tih razloga se hodočasnici, koji su promovirali kršćanstvo, nisu obratili kulturnom nasljeđu autohtonih Ruandana te su nasilje i smrt ostali banalizirani i uobičajeni. Nadalje, jedan od tradicionalnih elemenata kršćanske tradicije je poslušnost višem autoritetu. Crkva u Ruandi je isto shvatila kao odanost i poslušnost državi stoga se nije smjela dovesti u situaciju u kojoj će morati javno osuditi djelovanja politike te iste vlade koja je posjedovala moć preuzimanja potpune kontrole nad Crkvom, financirala istu i određivala njezin godišnji proračun. Christine Schliesser u svojoj knjizi, u kojoj istražuje genocid u Ruandi, zaključuje da je neosuđivanje državnog poticanja na mržnju i izostanak glasa protiv nepravde temeljene na etničkoj pripadnosti, odalo dojam da Crkva prašta brzo širenje nasilja protiv Tutsija i tako ne samo da nije predstavljala prepreku genocidu već je, zapravo, pomogla stvoriti moralno ozračje gdje je genocid moguć (Schliesser i dr., 2021: 51-54).

Povezanost Crkve i države u Ruandi je golema i često je ta povezanost značila put prema ostvarivanju političke moći. Crkva je često bila glavni akter u nuđenju poslova, obrazovanja, zdravstvene zaštite i drugih pogodnosti. Biti obrazovan i proći katoličku školu, za mnoge Ruandane bio je jedini izlaz iz siromaštva. Nadalje, zbog navedene situacije, stvorila se crkvena hegemonija gdje je nekolicina ljudi određivala tko će se zaposliti i tko će dobiti financijsku pomoć. Stoga, bilo je izrazito praktično, a možda i logično, biti u „skladu“ s crkvenim politikama s obzirom na to da je Crkva bila glavni izvor pomoći i prilika. Navedena povezanost je izrazito bitna jer pokazuje koliko je Crkva bila važna običnim Ruandanima i kakav je autoritet imala što znači da se crkveni autoritet slušao i poštivao. Uloga Crkve u genocidu često se osuđuje i napada jer mnogi smatraju da je mogla i morala učiniti više u prevenciji tog masakra jer se nalazila na izvoru moći i posjedovala je velik utjecaj u državi (ibid.).

Međutim, postoje dokazi koji ukazuju da su individualni svećenici, prije genocida, slali otvorena pisma prema Vatikanu u kojima govore o ugnjetavačkim politikama prema Tutsijima i da postoji izrazito velika netrpeljivost u narodu. Osim nasilnog uznemiravanja, u pismima su označili zabrinutost s etničkim kvotama u školama i privatnim poduzećima gdje je bilo vidljivo da su određenim Tutsijima oduzeta poduzeća i nekretnine, a njihova djeca su izbacivana iz škole i fakulteta. Osim toga, kada su Hutu svećenici preuzeli kontrolu nad Crkvom u Ruandi, jedina upućena kritika prema nejednakostima i mržnji, došla je od individualnih svećenika od kojih su neki umrli u čudnim i sumnjivim okolnostima. Isto tako,

nije zabilježen niti jedan službeni podatak u kojem je katolička Crkva u Ruandi specifično osudila ubojstva i etnički masakr prije genocida 1994. godine. Usprkos svemu navedenom i tisućama Tutsija i umjerenih Hutua koji su pobjegli u izbjeglištvo kako bi spasili život, Vatikan je šutio (Fertitta, 2020: 6-7). Većina svećenika i časnih sestara možda nije zamahivalo mačetama, ali su šutnjom pokazali potpunu nebrigu za ljudski život, a neki su i mamili nevine ljude u njihovu smrt. Primjerice, katolički svećenik Emmanuel Rukundo, iznevjerio je povjerenje Tutsija koji su se skrivali i tražili sigurnost u njegovom sjemeništu. Svjedoci su izjavili da je Rukundo u najmanje 4 odvojena navrata vojnicima pokazao gdje se ljudi skrivaju i koji su potom bili ubijeni. Rukundov status poznatog svećenika u zajednici i činjenicu da je bio visoko obrazovana osoba, sud je smatrao otegotnim okolnostima stoga ga je tribunal Ujedinjenih Naroda osudio na 25 godina zatvora (Internationalcrimesdatabase.org, 2009).

Danas, Vatikan tvrdi da je Crkva u Ruandi, također, bila žrtva genocida odnosno da je u genocidu oko 200 svećenika i časnih sestara izgubilo život boreći se protiv nasilja i mržnje tijekom genocida. S druge strane, trenutna vlada u Ruandi tvrdi da isto nije istina, da Vatikan i dalje štiti svećenike koji su aktivno sudjelovali u genocidu, a neki i slobodno prakticiraju svoju vjeru u župama europskih država (Fertitta, 2020: 7).

Naposljetku, predstaviti sve kršćanske zajednice u Ruandi kao sudionike u genocidu gdje je više od 800 000 ljudi bilo ubijeno (Survivors-fund.org.uk, 2022), bilo bi krivo predstavljanje i nepotpuno istraživanje. Do sada, rad je prikazao da je uloga katoličke Crkve, prije i tijekom genocida, „u najmanju ruku“ bila višeznačna.

4.3. Uloga kršćanstva poslije genocida

Uvjeti u Ruandi, nakon što je ubijanje zaustavljeno, bili su neopisivi. Država je bila razorena, a preživjeli su ili fizički ili psihički oštećeni. Cijele obitelji su desetkovane, domovi i cijele zajednice su uništene. Do 2 milijuna ljudi pobjeglo je iz zemlje, uključujući mnoge počinitelje. Milijun ljudi je raseljeno unutar zemlje, a od preživjelih, oko 75 000 bila su djeca koja su izgubila jednog ili oba roditelja (Worldvision.org, 2023). Oko 120 000 ljudi privedeno je i optuženo da snose kaznenu odgovornost za sudjelovanje u ubojstvima (Un.org, 2012). Zemlja se suočila s teškim zadatkom ponovne izgradnje i pomirenja svog podijeljenog društva. Na primjer, predsjednik Ruande, Paul Kagame, i njegova vlada, su u cilju izgradnje države, pokrenuli niz državnih inicijativa i projekata s misijom pomirbe na svim razinama

društva. Na primjer, u ustavu Ruande sada piše da svi građani Ruande imaju jednaka prava te su doneseni zakoni za borbu protiv diskriminacije i ideologije genocida koja izaziva podjele (ibid.). Nadalje, uz Međunarodni kazneni sud za Ruandu i nacionalni sudski sustav, uspostavili su „gacaca“¹⁸ sudove, pravosudni sustav temeljen na zajednici, kako bi promicali odgovornost i pružili mogućnosti žrtvama i počiniteljima da se izliječe i pomire. Proveli su politiku za promicanje nacionalnog jedinstva, kao što je promicanje jezika „Kinyarwanda“¹⁹ kao nacionalnog jezika uz francuski i engleski. Dodatno, zabranili su nazive „Tutsi“, „Hutu“ i „Twa“ i uveli novi državni slogan: „Svi smo mi Ruandani“, kako bi oblikovali novi nacionalni identitet i tako uklonili etničke kategorije iz službenih dokumenata. 2006. godine, proveli su značajnu administrativnu reorganizaciju, zamjenjujući prethodnih 12 prefektura s 5 većih multietničkih pokrajina namijenjenih promicanju podjele vlasti i smanjenju etničkih sukoba (Britannica.com, 2023). Rezultat tih politika vidljiv je u podizanju Ruande na ljestvici HDI (*Human Development Index*) (Schliesser i dr., 2021: 103-104) i dobivenim međunarodnim nadimkom „afričko ekonomsko čudo“ (En.unesco.org, 2019) što ukazuje da je zemlja dala prioritet i gospodarskom razvoju i smanjenju siromaštva kao sredstvima promicanja stabilnosti i mira. Nadalje, *Detmold Confession* („Detmoldovo priznanje“) bio je službeni dokument katoličke Crkve u kojem se, 2016. godine, Crkva službeno ispričala za svoju ulogu u genocidu u Ruandi. Navedeno priznanje objavljeno je tijekom hodočašća skupine njemačkih biskupa u Ruandu, a zajedno su ga napisali Hutui i Tutsi. Biskupi su se sastali s preživjelim i vladinim dužnosnicima i priznali suučesništvo crkve u genocidu. Dokument počinje s prihvaćanjem da pomirba počinje s prepoznavanjem zločina i nanesene patnje drugima i s traženjem oprost (Rwandahope.com, 2002). Ovo se smatralo značajnim korakom prema pomirenju između crkve i naroda Ruande, a 2017. godine, papa Franjo sastao se s predsjednikom Ruande, Paulom Kagameom, kojeg je: „zamolio za Božje oprostjenje za grijeh i propuste Crkve i njezinih članova, među kojima svećenika, redovnika i redovnica

¹⁸ Bez obzira na osnivanje međunarodnog Suda od strane UN-a, vlada Ruande je iznijela rješenje na ogroman broj počinitelja u genocidu i ostalih zločina počinjenih diljem države osnivanjem „gacaca“ sudova. „Gacaca“ sudovi bili su sudovi na razini države koji su svoju inspiraciju crpili iz tradicionalnih afričkih metoda rješavanja sporova. Glavni cilj navedenog osnivanja bio je rasterećenje redovnog domaćeg sudstva i međunarodnog Suda UN-a, učinkovitije kažnjavanje počinitelja u genocidu te mogućnost sudjelovanja u suđenju i slušanju mnogobrojnih žrtava. Osim toga, navedeni sudovi predstavljali su i pomoć pri reintegraciji počinitelja zločina u njihove zajednice (Musić, 2023: 24).

¹⁹ „Kinyarwanda“ je afrički jezik iz obitelji Bantu koji se govori u Ruandi. Kao nacionalni jezik, govori ga cijelo stanovništvo u cijeloj zemlji, a kao službeni jezik, koristi se u administraciji, školama i medijima zajedno s francuskim i engleskim (Nalrc.indiana.edu, 2023).

koji su podlegli mržnji i nasilju i time izdali vlastito evanđeosko poslanje (Ncronline.org, 2017). Papa se nada da će, uz ovo skromno priznanje propusta tog vremena koje je unakazilo lice Crkve, pridonijeti u obnovi povjerenja i da, ako se dostojanstvo čovjeka i opće dobro stave u središte, budućnost u miru i zajedničkom životu je moguć.

Po uzoru na Detmoldovo priznanje i izjavu pape Franje, može se reći da Rimokatolička Crkva pokušava mijenjati interpretacije „starih normi“ i pokušava doprinijeti oblikovanju novih vrijednosti i novih načina razmišljanja. Na primjer, Caroline Schliesser u svojoj knjizi smatra da crkve imaju više potencijala i moći od državnih institucija jer „hodaju s ljudima“, s počiniteljima i sa žrtvama. Ljudi tako osjećaju da nisu sami i zaboravljeni. Koliko je važna izgradnja novih odnosa i uspostavljanje međusobnog dijaloga može se vidjeti kroz rad jednog katoličkog župnika u selu Remera koji je osnovao kongregaciju „Svjetlo“ (*Light*). Cilj ove kongregacije doprijeti je i uspostaviti vezu sa žrtvama i počiniteljima. Kada se te veze uspostave, svi su pozvani na zajedničke sastanke „Svjetla“ na kojima se raspravlja o kršćanskim konceptima opraštanja, liječenja i preobrazbe (Schliesser i dr., 2021: 108).

Ovaj primjer iz Remere govori koliko potencijala religija zapravo ima kao posrednik koji povezuje različite grupe i pojedince, čak i „bivše“ neprijatelje. Povezujući ih, novi koncepti poput praštanja i nošenja s traumom, šire se i tako ostvaruju početak u mijenjanju društvene paradigme koja je potrebna za izgradnju nove nacije. Ponekad se čini da sigurnost i filozofska (ili teološka) učenja nemaju nikakvih poveznica, ali ako je čovjek spreman na milost i opraštanje (što su, na primjer, temeljne odrednice kršćanstva) onda je spreman i na dijalog i izgradnju novih „mostova“. Ako se stvori okruženje u kojem se pronalaze zajedničke vrijednosti i u kojem se grade novi mostovi, onda isto definitivno utječe i na sigurnost pojedinca i države – i to dugoročno. Primjerice, Velečasni Marcel Uwineza ovako je opisao svoj susret s ubojicom njegovih roditelja, braće i sestre: „Mislio sam da će i mene ubiti. Ali, nisam mogao vjerovati što se dogodilo. Kao u nekom filmu, čovjek je kleknuo i tražio me da mu oprostim. Nakon nekog vremena kompletne zbunjenosti, pitajući sebe što se upravo dogodilo, i kojom snagom ne bih znao opisati, zgrabio sam ga, podignuo, zagrlio i rekao: „opraštam ti; Bog je bio dobar prema meni.“ Od tog trenutka, osjećao sam se slobodnim. Otkrio sam da praštanje zaliječi više onoga koji prašta nego oproštenome.“ (Youtube.com, 2019.). Pripovijetka poput ove pomaže objasniti potencijal koncepta pomirenja i praštanja i potencijal mijenjanja načina razmišljanja i ponašanja. U drugom primjeru, Ruandski nadbiskup Gasatura Butare objasnio je svoje stajalište o procesu pomirbe Hutua i Tutsija: „Cilj nije samo pomiriti se već raditi zajedničke projekte, dati im zajedničke krave, zajedno pomusti te krave, podijeliti to mlijeko, prodati višak mlijeka i zaradu podijeliti. Zdravstveno

osiguranje zajedničko. Gradnja kuća zajedno. Zajedničke tvrtke i poduzeća. Zajedno otići na misu i zajedno slaviti“ (Youtube.com, 2011). U ovom govoru imenovani nadbiskup anglikanske crkve u Ruandi naglašava krucijalnu važnost povezivanja duhovnog s materijalnim, važnost usklađivanja razvoja s pomirbom i, naposljetku, važnost održavanja te sinergije.

Naposljetku, kao jedna od najkršćanskijih zemalja u Africi, očekivati je od kršćanskih crkava Ruande da budu integralni dio procesa pomirenja, ozdravljenja i jedinstva. Ipak, mogući doprinos crkava u zemlji pomirenju potkopan je činjenicom da su same crkve bile okaljane sudioništvom u genocidu što je priznao i papa Franjo. Bilo je vidljivo u radu da su crkve dugo održavale bliske veze s državom, a u određenim trenucima prakticirale su etničku diskriminaciju unutar svojih institucija i time „zakazale“ u sprječavanju planova za genocid koji je iznijelo političko, vojno i poslovno vodstvo zemlje. Umjesto toga, kršćanstvo je pružilo moralno pokriće za nasilje, dopuštajući ubojicama da vjeruju da su njihovi postupci na neki način prihvatljivi. Nažalost, i crkve u Ruandi su imale vlastite počinitelje koji su odlučivali koji njihovi župljani će živjeti, a koji umrijeti, i to u samim crkvenim zgradama u kojima su prethodno zajedno slavili.

Nakon genocida, došlo je do velikih promjena u vjerskom krajoliku Ruande. Zbog umiješanosti katoličke Crkve u genocid, mnogi preživjeli su potražili nove vjerske zajednice i napustili katoličke i glavne protestantske crkve. Osim toga, Ruanda je poslije genocida doživjela velike promjene u broju stanovnika. Mnogi su napustili zajednice u kojima su njihove obitelji ubijene, a mnogi Hutui su se, u potrazi za poslom ili tijekom bježanja od odmazde u ruralnim područjima, preselili u gradove tražeći relativnu anonimnost i bolje uvjete za život. Iseljavanjem, ljudi su iza sebe ostavili crkve u kojima su oni i njihove obitelji bili aktivni generacijama, stvarajući okruženje za mnoge nove crkve poput, primjerice, evangeličke i pentekostne crkve. U nekim istraživanjima i anketama, govori se da je najmanje 20 posto Ruandana promijenilo vjersku pripadnost od 1994. godine (Francegenocidetutsi.org, 2023).

Katolička Crkva poduzela je niz koraka kako bi vratila povjerenje i popravila svoj ugled uspostavom širokog raspona programa pomirenja u posljednjih dva desetljeća. Glavni cilj tih programa pomirenja je zbližiti počinitelje i žrtve nasilja, kao i pružanje pomoći preživjelima i njihovim obiteljima. Programi uključuju zajedničke molitve, ispovijedi, pričanju i razmjenjivanju međusobnih iskustava. Osim toga, crkve u Ruandi podržale su novu vladu u obilježavanju genocida gradeći spomen sobe, masovne grobnice te vrtove u spomen svim žrtvama genocida. Međutim, ti su programi uglavnom inicijative na lokalnoj župnoj ili

biskupijskoj razini, a u nekim slučajevima naišli su na sukob s crkvenom hijerarhijom ili političkim dužnosnicima što pokazuje nedostatak šire koordinacije i dosljedne institucionalne podrške.

Zaključno, gore navedena poslušnost autoritetu države i slijepo ispunjavanje vladinih i državnih želja, dovelo je do izravne uključenosti katoličke Crkve u genocid 1994. godine. Brojni sudski procesi religijskim „autoritetima“ od kojih su jedni pravomoćno osuđeni na smrt i višegodišnje zatvore samo dokazuje isto. U post-genocidnoj Ruandi, Crkva je organizirala brojne programe pomirenja, osobito na nižim lokalnim razinama, ali nije provela nikakve strukturalne promjene koje bi spriječile njihovu uključenost u buduće nasilje. Kada bi se uspoređivala crkvena vlast prije genocida i nakon genocida, uočile bi se samo ideološke razlike i drugi ljudi, ali uska povezanost s državom, unutarnje borbe za vlast, politička korupcija i igranje s politikom i etnicitetom, ostalo je isto. Crkva je, opet, s jedne vlasti, prešla na drugu i nastavila ne poduzimati ništa prema novim kršenjima ljudskih prava nove vlade što, zbog obujma, nije zahvaćeno ovim radom. Još jednom, nije uspjela razviti čvrsti i samostalni glas koji može držati državu, a osobito osobe na vlasti, odgovornima. Nadalje, programi pomirenja koji se temelje na molitvama i razmjenjivanju iskustava su nedovoljni i nedostatni za stvarnu i učinkovitu izgradnju nove nacije. Ako katolička Crkva želi dati smisleniji doprinos izgradnji nove Ruande, moraju preispitati vlastite prakse i napore u procesu pomirbe i „ponovnog rođenja države“ i početi govoriti glasom nadahnutim od Boga (što im je i zadaća), a ne političkim razlozima.

5. STUDIJA SLUČAJA – ZAJEDNICA SANT `EGIDIO

U studiji slučaja Ruande, vidljivo je kako religija posjeduje veliku moć i koja, ovisno tko ju upotrebljava, može biti rušilačka snaga, a može biti i dio procesa pomirenja. U kršćanskom kontekstu, rješavanje sporova uključuje više načela i praksi temeljenih na biblijskim učenjima, koja su primarni izvor kršćanskih učenja i načela. Jedno od načela je opraštanje u kojem su kršćani pozvani opraštati drugima kao što je Bog oprostio njima. To zapravo znači da kada postoji spor između pojedinaca, prvi korak je tražiti oprost i dati oprost jedni drugima (Matej 6:12). Nadalje, komunikacija je, također, jedno od načela u kršćanskom kontekstu koje govori da pojedinci trebaju nastojati saslušati perspektive drugih i raditi na pronalaženju rješenja koje uzima u obzir svačije potrebe i brige (Efežanima 4: 25-27). U komunikaciji, osobito je bitna i poniznost što znači da pojedinci trebaju biti spremni na kompromis i pronaći rješenje koje će koristiti svima (Filipljanima 2: 3-4). Uglavnom, rješavanje sporova u kršćanskom kontekstu uključuje traženje oprosta, otvorenu i poštnu komunikaciju, poniznost i traženje mudrosti kroz molitvu. Primjer takvog načina rješavanja sporova je jedna katolička zajednica koja predstavlja katoličkog pionira u rješavanju sukoba te je razvila metode koje koriste i religijski i sekularni mirotvorci.

5.1. *Zajednica Sant `Egidio*

Zajednica Sant `Egidio međunarodna je katolička organizacija koju je Sveta Stolica prepoznala kao laičko javno udruženje. Zajednicu je osnovao osamnaestogodišnji student iz Rima, Andrea Riccardi, i od 1968. godine do danas djeluje u više od 70 država na pet kontinenta i ima preko 60 000 pripadnika (Santegidio.org.uk, 2022). Sant `Egidio ima brojne „grane“ religijske organizacije, ali njezini pripadnici su laici koji ne polažu zavjete kao svećenici i koji imaju „normalne“ sekularne poslove kojima se uzdržavaju.

Zajednica Sant `Egidio na „svjetsku pozornicu“ stupila je za vrijeme rješavanja sukoba u Mozambiku, kada je stekla međunarodnu prepoznatost. Osim toga, podupirala je i organizirala mirovne pregovore u Albaniji, Alžiru, Burundiju, Gvatemali, Kosovu, Liberiji i u Demokratskoj Republici Kongo. Na temelju dostupnih podataka s njihove službene stranice, zajednica pruža pomoć čitavom spektru potrebitih osoba: usamljenim i nesamostalnim starijim osobama, imigrantima i beskućnicima, neizlječivim bolesnicima i oboljelima od HIV/AIDS-a, djeci u riziku od devijantnosti i marginalizacije, nomadima te fizički i mentalno

hendikepiranim osobama, ovisnicima o drogi, žrtvama rata i zatvorenicima (ibid.). Da bi u potpunosti razumjeli ovu zajednicu i njezin doprinos u međunarodnim odnosima, završni rad će prvo objasniti filozofiju zajednice kako ju objašnjava njezin potpredsjednik, Andrea Bartoli, kroz četiri latinske riječi: *communio*, *tradio*, *Romanitas*, i *pietas*.

Kao zajednica (*communio*), Sant `Egidio se predstavlja kao jedna velika obitelj raspršena diljem svijeta. Ono što ih povezuje i što čini srž njihove zajednice je molitva, služenje potrebitima i prijateljstvo, a mirotvorstvo i rješavanje sukoba izravan je i vidljiv plod ovih triju vrijednosti. Zajednica sebe smatra integralnim dijelom katoličke tradicije (*tradio*), ali isto tako ponosi se svojom sposobnošću na prilagodbu, reakciju i implementiranje promjena što ih razlikuje od brojnih kršćanskih organizacija i denominacija (čak i Vatikana) gdje promjene dolaze sporo i teško. Kao što je gore rečeno, Sant `Egidio djeluje u više od 70 država na svijetu, a sjedište im je u Rimu (*Romanitas*). Naposljetku, zajednica tvrdi da su siromašni oni koji najviše pate u ratu stoga je pobožnost (*pietas*) i ljubav prema siromašnima temeljna obveza zajednice u mirotvorstvu (Matyok i dr., 2014: 75-76).

Ljubav prema siromašnima u njihovom kontekstu znači da je uključena u društvene i humanitarne projekte. Vode pučke kuhinje, skloništa za beskućnike i zdravstvene programe za podršku onima koji žive u siromaštvu. Primjerice, njihov projekt „San“ (*Dream*) fokusiran je na borbu protiv HIV-a/AIDS-a u Africi pružanjem medicinskog liječenja, skrbi i programa prevencije. Jedan od glavnih ciljeva navedenog programa je zaustaviti širenje HIV-a/AIDS-a pružanjem liječenja HIV pozitivnim trudnicama te podaci programa pokazuju da je zadani cilj dostižan, s 99,9% djece rođene bez HIV-a HIV pozitivnih majki (Dream-health.org, 2023). Predanost zajednice Sant `Egidio solidarnosti, izgradnji mira i međureligijskom dijalogu zaslužila je priznanje i poštovanje od raznih međunarodnih institucija, vjerskih organizacija i vlada. Njihov rad značajno utječe na živote marginaliziranih i ranjivih, promičući kulturu mira i solidarnosti, a isto će biti vidljivo na primjeru mirovnih pregovora u Mozambiku.

5.2. Porijeklo i kontekst sukoba

Građanski rat u Mozambiku, koji je izbio 1977. godine i trajao gotovo 16 godina, vodio se između mozambičke vlade (koju je zastupala Fronta oslobođenja Mozambika (FRELIMO)) i pobunjeničke skupine Mozambičkog nacionalnog otpora (RENAMO). Uzroci rata bili su razni politički, etnički, ideološki i geopolitički razlozi, ali ne i religijski. RENAMO, koji je bio pro-demokratski orijentiran, bio je prepoznatljiv po svojoj brutalnosti i

terorističkim napadima, a FRELIMO je svojom marksističkom i komunističkom politikom ugnjetavao stanovništvo. Nažalost, kao i mnoge druge afričke države u drugoj polovici 20. stoljeća, Mozambik je bio zahvaćen posljedicama Hladnog rata gdje su se ideološki neprijatelji nadmetali na njegovom teritoriju. RENAMO je dobivao vojnu i financijsku pomoć od Južne Afrike i Rodezije (sada Zimbabvea) koji su vidjeli RENAMO kao protutežu FRELIMO-u; a FRELIMO su podržavali Sovjetski Savez, Istočna Njemačka i Kuba koji su gledali na FRELIMO kao dio šire borbe protiv režima i imperijalizma koje podržava Zapad (Sengulane i Goncalves, 1998). Zbog navedenih ideoloških razloga i dugogodišnjeg ratovanja, bilo je izrazito teško posjesti sve sukobljene strane za isti stol te su mnogobrojne državne i svjetske inicijative za mir bile propale. Možda je najveći problem u sklapanju primirja i jedan od razloga zašto je građanski rat trajao gotovo 16 godina, koji je odnio milijun života i rezultirao s četiri milijuna raseljenih ljudi, bio nedostatak komunikacije između FRELIMO-a i RENAMO-a (Santegidio.org, 2019).

Krajem osamdesetih, objema stranama bilo je jasno da će teško doći do pobjede vojnim naporima. FRELIMO nije bio dovoljno moćan da drži kontrolu nad ruralnim područjima Mozambika, a RENAMO, s druge strane, nije bio dovoljno moćan da porazi snage FRELIMO-a u gradovima i preuzmu vlast u državi. Zbog navedenog *statusa quo* obje strane počele su preispitivati svoje opcije i istraživati mogućnosti postizanja rješenja putem dijaloga umjesto rata. Prve ozbiljne inicijative za mir bile su potaknute od susjednih afričkih zemalja, poput Zimbabvea, Kenije i Malavija, koje su se ponudile kao posrednici u mirovnim pregovorima. Nažalost, mirovni pregovori bili su neuspješni, a jedan od glavnih razloga neuspjeha, ironično, bio je nedostatak pregovora zbog međusobnog ne priznavanja i naizgled nepobitnih stajališta za koja su se strane obvezale. FRELIMO je tražio priznanje da su isti legitimna mozambička vlada i tražili su potpuni prekid vatre. S druge strane pregovaračkog stola, RENAMO je vladu doživljavao kao ilegalnu jednostranačku državu, a vođenje borbi bilo im je jedino sredstvo pritiska u pregovaranju stoga nisu mogli prihvatiti prekid vatre (Hegertun, 2010: 17-18).

5.3. Mirovni pregovori

Nakon propalih prvih pregovora, zajednica Sant `Egidio bila je uvjerena da se rat može nastaviti još dugo vremena, a da nijedna strana ne pobijedi ili izgubi. Smatrala je da proces ne ovisi samo o susjednim zemljama ili velikim silama već da postoje unutarnji uzroci

koje treba razumjeti kako bi se moglo pronaći rješenje jedinstveno za Mozambik (Columbia.edu, 1998). Sant `Egidio nikada nije planirao biti medijator, ali je već desetljećima bio prisutan u Mozambiku, strpljivo je gradio svoju reputaciju i ugled te produbljivao poznanstva s obje strane u sukobu. Primjerice, krajem osamdesetih Mozambik je patio od velike gladi i Sant `Egidio je, uz pomoć Vatikana, osigurao tri aviona i dva kontejnerska broda puna bitnih zaliha za najpogođenija područja (Patterson, 2013: 6). Pokrenuo je niz humanitarnih projekata, osnovao je škole, zdravstvene centre, pokretao je poljoprivredne projekte (posebno u ruralnim područjima) kako bi pomogao obnoviti infrastrukturu i poboljšati životne uvjete ljudi. Svojim bliskim kontaktima i vezama prema Vatikanu, SAD-u i Italiji, uspijevaio je prenijeti „priču o Mozambiku“ izvan Mozambika prema međunarodnoj zajednici što je, u više navrata, rezultiralo u dostavljanju prijeko potrebne hrane, čiste vode, medicinskih potrepština zajednicama pogođenim ratom i najžešćim borbama. Osim navedenog, zajednica se jednom prilikom ponudila i kao posrednik u sukobu. 1982. godine RENAMO je oteo nekolicinu časnih sestara i svećenika. S obzirom da je zajednica gradila bliske odnose s vladom FRELIMO-a, dopušteno im je stupiti s RENAMO-om i ispregovarati sigurno puštanje taoca. Isto je rezultiralo uspješnim puštanjem svih zatočenih sestara i svećenika (Patterson, 2013: 6). Navedeni primjeri su doprinijeli tome da obje strane steknu određeno povjerenje u Sant `Egidio. Nadalje, u vremenu obilježenom trendom da međunarodni akteri biraju jednu ili drugu stranu hladnoratovskog rivalstva, vjersko načelo Sant `Egidija da se ne pravi razlika među ljudima dodatno je osnažilo to povjerenje. Uz to, Sant `Egidio nije tražio niti dobivao plaću za poslove posredništva, radili su besplatno i shodno tome nisu nikome odgovarali. Zbog toga, obje stranke su možda vjerovala da mogu imati više povjerenja u zajednicu nego u tradicionalne diplomate drugih država (Patterson, 2013: 51). Naposljetku, zajednicu Sant `Egidio nije službeno ovlastio niti jedan određeni vladin ili međunarodni subjekt da djeluje kao posrednik u mirovnim pregovorima u Mozambiku. Međutim, gore navedeni primjeri i veliko povjerenje koje su imali, prihvatili su i pozdravili obje strane u sukobu odnosno mozambička vlada (koju zastupa FRELIMO) i RENAMO.

Ni FRELIMO ni RENAMO nisu bili usko povezani s religijom u smislu da njihova vjeroispovijest kreira njihove politike i djelovanja, stoga Sant `Egidio nije mogao stvoriti jedinstvo iz različitosti pozivajući se na svete vrijednosti iz svetih tekstova. Rat u Mozambiku nije bio inspiriran religijom već se radilo o tradicionalnoj borbi za moć odnosno demokraciju nakon stjecanja neovisnosti od kolonijalne moći (Patterson, 2013: 47). Bilo je bitno da cijeli mirovni proces posjeduju Mozambici i da odgovornost bude na njima. Andrea Riccardi

(utemeljitelj i predsjednik zajednice) je sljedećim riječima održao svoj uvodni govor na prvom službenom pregovaračkom sastanku: „Svjesni smo da ispred mene sjede istinski patrioti Mozambika, istinski Afrikanci, bez prisutnosti stranaca. Svatko od vas ima duboko korijenje u vašoj zemlji. Vaša povijest zove se Mozambik. Vaša budućnost zove se Mozambik. Mi kao domaćini ovog događaja želimo da se osjećate kao da ste u Mozambiku. U tom smislu, naša nazočnost je snažna gdje je prijateljstvo upitno, ali diskretna i puna poštovanja.“ (Usip.org, 1992). Predsjednik zajednice je uvodnim govorom jasno dao do znanja da FRELIMO i RENAMO vode mirovni proces, a ne oni ili drugi posrednici. Tim načinom, Sant `Egidio se nije htio predstaviti kao treća strana koja jedina ima odgovore na njihova pitanja niti je htio predstaviti svoju nazočnost kao službenu i snažnu. Nadalje, predsjednik zajednice je tijekom pregovora isto rekao: „Ako želite, možemo govoriti o miru, ali ako ne želite, imamo puno posla. Kod nas se ništa ne mijenja, mi nastavljamo sa svojim radom neovisno o vama.“ (Patterson, 2013: 51). Navedeni citat je vrlo rizičan i pokazuje kako je Sant `Egidio bio spreman na neuspjeh, ali je, isto tako, stavio odgovornost na stranke u sporu. Sve je ovisilo o predstavnicima RENAMO-a i FRELIMO-a kakav će ishod biti bez nametnutih preduvjeta ili rokova velikih sila i organizacija. Ubrzo, sukobljene strane radile su zajedno na prvim nacrtima Preambule u kojoj se RENAMO obvezao priznati vladu prema trenutnom zakonskom okviru, a FRELIMO se obvezao priznati RENAMO kao politički pokret što je značilo svojevrsnu prekretnicu u dugotrajnom sukobu (Columbia.edu, 1998).

Označilo je prekretnicu zato što su se, gotovo 14 godina, stranke u sukobu borile da se ne postigne upravo takav službeni dokument koji je predstavljao prvi korak u pomirenju. Uključujući navedenu Preambulu, Sant `Egidio je čak 27 mjeseci (11 „rundi“) posredovao između strana u sporu jer su smatrali da je potrebno vrijeme da se razbije duboko ukorijenjena sumnja između zaraćenih strana (Americamagazine.org, 2012). Drugim riječima, zajednica je pružila neku vrstu posredovanja koja je štitila strane od pritiska koji inače dolazi s tradicionalnom diplomacijom odnosno državnici, vlade drugih država ili nevladine organizacije moraju pokazati rezultate do određenih rokova. Strpljivost i dugotrajnost pregovora u ovom slučaju nije značilo inertnost već se Sant `Egidio mogao usredotočiti na kontinuirani i duboki dijalog, imao je vremena pozabaviti se detaljima i posjedovao je svijest o štetnosti ishitrenog rješenja. Međutim, strpljivost i dugotrajnost pregovora nije općenito pravilo za sve, primjerice, dugotrajnost pregovora pokazalo se katastrofalnim u slučaju Šri Lanke u kojem je Norveška bila posrednik (Sdafa.co.uk, 2021).

Osim što je Sant `Egidio, svojim sjedištem u Rimu, pružio objema stranama neutralno i sigurno okruženje za pregovore, pomogao je stranama u izrađivanju nacрта mirovnog

sporazuma. Njihovi posrednici omogućili su rasprave i pregovore o ključnim pitanjima, kao što su podjela vlasti, razoružanje, demobilizacija i reintegracija RENAMO boraca te provedba političkih i izbornih reformi. Njihova stručnost u rješavanju sukoba i njihova predanost pravednom procesu i procesu u kojem su svi akteri ravnopravno uključeni, bili su ključni u postizanju konsenzusa. Tijekom cijelog razdoblja građanskog rata do početka mirovnih pregovora, RENAMO se gledao kao teroristička organizacija, a njezini pripadnici smatrali su se borcima i pobunjenicima. Uključenost u mirovnim pregovorima omogućila je vodstvu RENAMO-a ravnopravan položaj s kojeg su mogli iznijeti svoje političke ciljeve i zahtjeve i tako se više nisu gledali kao teroristička organizacija nego kao legitimna oporbena stranka (Matyok i dr., 2014: 74-75).

Nadalje, zajednica je odigrala ključnu ulogu u dogovoru za prekid vatre i provedbi mjera za izgradnju povjerenja kako bi se stvorilo pozitivno okruženje za mirovne pregovore. Drugim riječima, omogućili su izravni kontakt vodstva RENAMO-a i FRELIMO-a, potičući otvorenu komunikaciju i izgradnju međusobnog povjerenja. Primjerice, njihovi napori uključivali su koordinaciju privremenih prekida vatre, razmjenu zarobljenika i uspostavu humanitarnih koridora za dostavu pomoći pogođenom stanovništvu (Peaceagreements.org, 1990).

Sant `Egidio bio je uključen i u praćenje i provjeru provedbe mirovnog sporazuma odnosno predstavnici zajednice bili su prisutni na terenu koji su raspoređivali službene promatrače i mirovne timove u cilju osiguravanja poštivanja dogovorenih odredbi. Ova uloga nadzora pomogla je u rješavanju potencijalnih kršenja dogovora te je pružilo povratnu informaciju svim uključenim stranama (Archive.santegidio.org, 2017).

Napori zajednice proširili su se i izvan faze pregovora. Aktivno su podupirali napore za nacionalne pomirenje potičući dijalog između različitih društvenih i političkih aktera. Primjerice, organizirala je forume, konferencije i međuvjerske sastanke, okupljajući predstavnike obje stranke u sporu, civilnog društva i vjerskih skupina za promicanje razumijevanja i društvene kohezije. Nadalje, Sant `Egidijevi napori nakon završetka rata vidljivi su u tome da su generacije, koje nisu poznavale rat, odrasle u školama koje je zajednica izgradila. Osim toga, pokret „Mladi za mir“ (*Youth for Peace*), koji su pokrenuli tinejdžeri i mladi vezani uz zajednicu, proširio se na škole i sveučilišta, šireći kulturu solidarnosti, zajedništva i miroljubivosti (Santegidio.org, 2023).

Naposljetku, najveći uspjeh zajednice Sant `Egidio bio je vidljiv na samom početku odnosno na ugovaranju prvog sastanka između FRELIMO-a i RENAMO-a. Bez obzira na sve navedene razlike između zaraćenih frakcija, zajednica je uspostavila pregovarački okvir

temeljen na jedinstvu naroda Mozambika, u potrazi za onim što spaja, a ne za onim što razdvaja. Na koncu, nakon 27 mjeseci pregovaranja, zajednica je pomogla dogovoriti isporuku gerilskog oružja UN-u, integraciju bivših boraca u regularnu vojsku, procedure za razminiranje i pacifikaciju ruralnih područja i, na kraju, uspjela je okončati građanski rat. Međutim, navedeno iskustvo se odnosi na Mozambik i samo na Mozambik. Ako se iste procedure primjene negdje drugdje, u nekoj drugoj državi drugog kontinenta s drugačijim zaraćenim frakcijama, ne znači nužno da će se postići isti rezultati.

6. ZAKLJUČAK

Uloga religije u međunarodnim odnosima složen je i višestruk fenomen. Kao što je bilo vidljivo kroz studije slučaja uključenosti katoličke Crkve u genocid u Ruandi i napore zajednice Sant `Egidio u građanskom ratu u Mozambiku, religija može imati i pozitivan i negativan utjecaj na sukobe i procese pomirenja.

Trenutačno, vjerski čimbenik postoji u većini sukoba diljem svijeta, uključujući različite religije i regije. Od sukoba između hinduista i muslimana u indijskoj saveznoj državi Gudžarat, do trajnih napetosti između sunitskih i šijitskih frakcija na Bliskom Istoku, poput Iraka, Sirije, Jemena, Irana i Saudijske Arabije, religija igra ključnu ulogu. Čak i unutar kršćanstva dolazi do sukoba, kao što se vidi s „Gospodnjom vojskom otpora“ (*Lord's Resistance Army*) u Ugandi. U Sudanu, navodno ugnjetavanje i zatvaranje kršćana i animista od strane muslimana dodatno naglašava vjerske napetosti. Izraelsko-palestinski sukob često se promatra kao višestruki „religijski“ sukob, dok istočna Europa svjedoči netrpeljivosti između katolika, protestanata i pravoslavnih vjernika. Trenutni rat u Ukrajini neki također doživljavaju kao sukob unutar pravoslavne vjere. Ovi primjeri naglašavaju složenu prirodu vjerskih utjecaja u suvremenim sukobima diljem svijeta.

U Ruandi, zemlji poznatoj po snažnoj prisutnosti kršćana, od kršćanskih se crkava očekivalo da odigraju ključnu ulogu u procesu pomirenja, ozdravljenja i jedinstva nakon genocida. Međutim, same crkve bile su okaljane svojim sudjelovanjem u genocidu, što je priznao i papa Franjo. Bliske veze između katoličke Crkve i države dopuštale su etničku diskriminaciju unutar njezine institucije i nije uspjela spriječiti planove genocida kojeg je dirigiralo političko, vojno i poslovno vodstvo zemlje. Ova izdaja njihove moralne dužnosti bila je posebno obeshrabrujuća jer je kršćanstvo pružalo moralno pokriće za nasilje, dopuštajući počiniteljima da opravdaju svoje postupke. Šokantno, čak i unutar crkvenih zgrada u kojima su ljudi prethodno slavili zajedno, bilo je slučajeva u kojima su crkveni vođe postajali počinitelji, odlučujući o sudbini svojih župljana.

Iskustvo genocida u Ruandi naglašava hitnu potrebu da vjerske institucije kritički preispitaju svoje prakse i aktivno se pozabave sustavnim problemima koji pridonose sukobima. Napori za pomirenje moraju ići dalje od površnih mjera i molitava, i umjesto toga moraju se uhvatiti u koštac s duboko ukorijenjenim podjelama unutar društva. Crkve bi trebale preispitati svoje odnose s državom i dati prednost svom vjerskom pozivu nad političkom korisnošću. Razvijanjem snažnog i neovisnog glasa, vjerske institucije mogu pozivati one na vlasti na odgovornost i zalagati se za pravdu, jednakost i ljudska prava.

S druge strane, zajednica Sant `Egidio pokazala je pozitivan potencijal vjerskih aktera u rješavanju sukoba. Njezin primjer pokazao je koliko je važno imati široku mrežu osobnih kontakata, stvorenu kroz godine rada u humanitarnoj pomoći, kako bi se organizaciji osigurao kredibilitet i povjerenje osoba na odgovornim položajima u zemlji, ne samo u vladi, već i u vjerskim, akademskim i drugim sferama. Sant `Egidio nije imao skrivene ciljeve ili motive nego je imao jedan jedini cilj, a to je bilo mirotvorstvo. Taj pristup, obje strane u sporu shvatile su kao jamstvo ozbiljnog i nepristranog posredovanja obilježenog duhom pravde. Njihovi naponi proširili su se i izvan faze pregovora, jer su aktivno podržavali nacionalno pomirenje poticanjem dijaloga između različitih društvenih i političkih aktera. Kroz organiziranje foruma, konferencija i međuvjerskih sastanaka, zajednica je okupila predstavnike zaraćenih strana, civilnog društva i vjerskih skupina radi promicanja razumijevanja i društvene kohezije. Njihova predanost izgradnji mira bila je vidljiva i nakon završetka rata, jer su izgradnjom škola pridonijeli obrazovnom sektoru, osiguravajući budućim naraštajima okruženje bez ratnih ožiljaka. Osim toga, pokret „Mladi za Mir“, koji su pokrenuli tinejdžeri i mladi ljudi povezani sa zajednicom, proširio se školama i sveučilištima, njegujući kulturu solidarnosti, zajedništva i miroljubivosti.

Međutim, ne može se pretpostaviti da se uspjeh zajednice u Mozambiku može ponoviti u svakom scenariju sukoba. Svaki sukob predstavlja jedinstvene izazove i dinamiku koja može zahtijevati prilagođene pristupe. Ipak, njihov primjer naglašava važnost traženja zajedničkog jezika i fokusiranja na ono što spaja, a ne razdvaja. Promicanjem dijaloga, razumijevanja i uključenosti, vjerski akteri mogu pridonijeti održivim mirovnim procesima i premostiti društvene podjele.

Zaključno, utjecaj religije na međunarodne odnose dvosjekli je mač. Iako vjerske institucije posjeduju potencijal za poticanje mira, one se moraju suočiti s vlastitim nedostacima i aktivno se pozabaviti strukturalnim pitanjima koja pridonose sukobima. Iskustva katoličke Crkve u Ruandi i zajednice Sant `Egidio u Mozambiku služe kao važni podsjetnici vjerskim akterima da razviju snažne i neovisne glasove, pozivaju one na vlasti na odgovornost i aktivno rade na pravdi, jednakosti i ljudskim pravima. Samo kroz te napore religija može dati značajan i pozitivan doprinos izgradnji mirnijeg i međusobno povezanog svijeta. U najgorem obliku, religija se može tumačiti da bude uskogrudna, zatucana, pakosna, osuđujuća i nasilna. U najboljem obliku, religijsko vjerovanje i njeno prakticiranje može predstavljati određenu emancipaciju, podižući ljude i njihove zajednice da gledaju dalje od svojih potreba prema potrebama drugih; da nose lijek i pomoć, a ne raskol; da grade mostove, a ne zidove; da uzdignu sami sebe vjerujući u božansko. Religija je dio proživljenog iskustva

svih ljudi na Zemlji i zahtijeva svačiju pozornost kada se razmišlja o međunarodnoj (ne)sigurnosti.

7. LITERATURA

7.1. Knjige

1. Anouilh P., Sant `Egidio in Mozambique: From Charity to Peace-Building, *Revue internationale et strategique*, 2005., 59, 9-20,
2. Buzar S., Teorija pravednog rata sv. Tome Akvinskoga, *Obnov. život*, 2015., 70, 3, 305-316,
3. Dabiq 3, A Call to Hijrah, *Dabiq 1453 Shawwal*, 2013.,
4. Dabiq 7, From Hypocrisy to Apostasy: The Execution of the Greyzone, *Dabiq 1436 Rabi' al-Akhir*, 2014.,
5. Des Forges A., *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch, New York-Washington-London-Brussels, 1999.,
6. Đipalo S., Pravedni rat – osvrt na staru doktrinu u suvremeno doba i slučaj ruske intervencije u Ukrajini 2014. godine, *ZPR 4 (1) 2015*, 65-90,
7. Fertitta M., When Priests Forgot About God: An Analysis of the Catholic Church's Role in Genocide, *The Kennesaw Journal of Undergraduate Research*, 2020.,
8. Fotion N., *Reactions to War: Pacifism, Realism and Just War Theory*, Bloomsbury Academic, 2007., 15-30,
9. Haar, Gerrie ter, and James J. Busuttil (Eds.). 2003. *The Freedom to do God's Will: Religious Fundamentalism and Social Change*. London and New York: Routledge,
10. Harpviken K., Roislien H., *Mapping the Terrain: The Role of Religion in Peacemaking*, International Peace Research Institute, Oslo, 2005.,
11. Haynes J., *An Introduction to International Relations and Religion*, Second Edition, Routledge, 2013.,
12. Hegertun N., *Faith-based Mediation?: Sant `Egidio's peace efforts in Mozambique and Algeria*, Master Thesis – Peace and Conflict Studies, Universitetet I Oslo, 2010,
13. Jerrold M. Post, *Killing in the Name of God: Osama bin Laden and Al Qaeda*, Air University, Alabama, 2002.,
14. Kulakova K., *Religion as a Factor for International Relations' Practicality*, Tallin University of Technology, Tallin, 2016.,
15. Longman T., Church Politics and the Genocide in Rwanda, *Journal of Religion in Africa*, vol. 31, 163-186, 2001.,
16. Marsden L., *Religion and International Security*, Polity Press, Cambridge, UK, 2019.,

17. Marsden L., *The Ashgate Research Companion to Religion and Conflict Resolution*, Taylor & Francis, New York, USA, 2016.,
18. Matyok T., Flaherty M., Tusso H., Senehi J. and Byrne S., *Peace on Earth – The Role of Religion in Peace and Conflict Studies*, Lexington Books, Plymouth, UK, 2014.,
19. McDonagh P., Manocha K., Neary J., Mendoza L. V., *On the Significance of Religion for Global Diplomacy*, Routledge, New York, USA, 2021.,
20. Musić A., *Kaznena odgovornost pojedinca prema međunarodnom pravu*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, 2023.,
21. Orjuela C., *Countering Buddhist radicalisation: emerging peace movements in Myanmar and Sri Lanka*, *Third World Quarterly*, 133-150, 2020.,
22. Patterson E., *Sudan: Race and Religion in Civil War*, Religion and Conflict Case Study Series, August 2013, Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs,
23. Patterson E., *Mozambique: Religious Peacebuilders Broker End to Civil War*, Religion and Conflict Case Study Series, August 2013, Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs,
24. Sayyid Qutb, *Milestones*, Islamic Book Service, New Delhi, 2007,
25. Schliesser C., Kadayifci-Orellana S. A. and Kollontai P., *On the Significance of Religion in Conflict and Conflict Resolution*, Routledge, New York, USA, 2021.,
26. Schliesser C., *From a „a Theology of Genocide“ to a „Theology of Reconciliation“? On the Role of Christian Churches in the Nexus of Religion and Genocide in Rwanda*, *Religions*, 1-14, 2018.,
27. Schwarz T., Lynch C., Lynch I., *Religion in International Relations*, Department of Political Science, University of California, 2016.,
28. Seiple R., Hoover D., *Religion & Security*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2004.,
29. Sengulane D., Goncalves J. P., *A Calling for Peace: Christian Leaders and the Quest for Reconciliation in Mozambique*, *Mozambican Peace Process in Perspective*, *Accord Issue* 3, 1998.,
30. Shani G., *Religion as Security: An Introduction*, *Critical Studies on Security*, Routledge, 2016.,
31. Silvestri S. i Mayall J., *The Role of Religion in Conflict and Peacebuilding*, *The British Academy*, 2015.,
32. National Institute of Statistics of Rwanda (NISR), Ministry of Finance and Economic Planning(MINECOFIN) [Rwanda], 2012. *Rwanda Fourth Population and Housing*

Census.Thematic Report: Socio-cultural characteristics of the population, January 2014.,

33. United Nations Conciliation Commission for Palestine (UNCCP). (1950). General Progress Report and Supplementary Report of the United Nations Conciliation Commission for Palestine, Covering the Period from December II, 1949 to October 23, 1950. (UN General Assembly Official Records, 5th Session, Supplement No. 18, Document A/1367/Rev. 1).,.

7.2. Web poveznice

1. Aacc-ceta.org, <http://aacc-ceta.org/en/>, pristupljeno 24.01.2022. u 06:22 sati,
2. Adl.org, <https://www.adl.org/resources/backgrounders/christian-identity>, pristupljeno 06.10.2022. u 10:30 sati,
3. Americamagazine.org, <https://www.americamagazine.org/politics-society/2022/01/25/just-war-nato-ukraine-putin-242271>, pristupljeno 03.10.2022. u 10:00 sati,
4. Americamagazine.org, <https://www.americamagazine.org/issue/5159/article/lessons-peace>, pristupljeno 23.05.2023. u 15:00 sati,
5. Archive.santegidio.org, <https://archive.santegidio.org/en/pace/pace3.htm>, pristupljeno 23.05.2023. u 21:00 sati,
6. Bbc.com, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63942616>, pristupljeno 13.3.2023. u 11:35 sati,
7. Berkleycenter.georgetown.edu, <https://berkleycenter.georgetown.edu/people/pauletta-otis>, pristupljeno 15.01.2023. u 09:30 sati,
8. Berkleycenter.georgetown.edu, <https://berkleycenter.georgetown.edu/posts/the-dhammayietra-patience-compassion-understanding-and-a-border-conflict-part-1>, pristupljeno 13.04.2023. u 21:45 sati,
9. Britannica, The Editors of Encyclopaedia , <https://www.britannica.com/topic/ahimsa> pristupljeno 19.01.2023. u 15:35 sati
10. Britannica, The Editors of Encyclopaedia, <https://www.britannica.com/place/Mozambique/History>, pristupljeno 08.01.2023 u 20:40 sati,
11. Britannica, The Editors of Encyclopaedia, <https://www.britannica.com/event/Rwanda-genocide-of-1994>, pristupljeno 14.04.2023. u 05:50 sati,

12. Britannica, The Editors of Encyclopaedia,
<https://www.britannica.com/place/Rwanda/Genocide-and-aftermath>, pristupljeno
08.05.2023. u 07:00 sati,
13. Catholicculture.org,
<https://www.catholicculture.org/news/features/index.cfm?recnum=7447>, pristupljeno
04.05.2023. u 05:23 sati,
14. Catholicerald.co.uk, <https://catholicerald.co.uk/michael-courtney-the-man-who-could-have-been-pope/>, pristupljeno 08.01.2023. u 10:30 sati,
15. Ciaotest.cc.columbia.edu, https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/iai/iai_98gim01.html,
pristupljeno 23.05.2023. u 10:15 sati,
16. Dominikanci, <https://www.dominikanci.hr/>, pristupljeno 08.01.2023. u 10:50 sati,
17. Dream-health.org, <https://www.dream-health.org/?lang=en>, pristupljeno 15.05.2023. u
13:50 sati,
18. Elijah-interfaith.org, <https://elijah-interfaith.org/>, pristupljeno 13.04.2023. u 21:30 sati,
19. Emory.edu.edu,
https://www.emory.edu/EMORY_REPORT/erarchive/2007/October/Oct22/HotelRwandaHero.htm, pristupljeno 30.12.2022. u 09:00 sati,
20. En.wikipedia.org, https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Rusesabagina, pristupljeno
30.12.2022. u 23:30 sati,
21. En.wikipedia.org, <https://en.unesco.org/courier/2019-2/rwandan-miracle>, pristupljeno
30.12.2022. u 23:40 sati,
22. Enciklopedija.hr, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50783>, pristupljeno
08.01.2023. u 11:15 sati,
23. Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=70466>,
pristupljeno 13.04.2023. u 21:50 sati,
24. Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15068>,
pristupljeno 08.12.2022. u 16:24 sati,
25. Francegenocidetutsi.org,
<https://francegenocidetutsi.org/LongmanChristianChurchesInPostGenocideRwanda.pdf>
f, pristupljeno 11.05.2023. u 05:45 sati,
26. Glas-koncila.hr, <https://www.glas-koncila.hr/sto-je-pravo-znacenje-isusovih-blazenstava-blazenstva-i-svakodnevn-zivot/>, pristupljeno 16.01.2023. u 20:30 sati,
27. Goodfaithmedia.org, <https://goodfaithmedia.org/what-christians-need-to-know-about-the-rwandan-genocide/>, pristupljeno 14.04.2023. u 20:50 sati,

28. Gotquestions.org, <https://www.gotquestions.org/hrvatski/hinduizam-hinduisti.html>, pristupljeno 20.01.2022. u 07:35 sati,
29. Gotquestions.org, <https://www.gotquestions.org/Hrvatski/zlatno-pravilo.html>, pristupljeno 20.12.2022. u 10:20 sati,
30. Gotquestions.org, <https://www.gotquestions.org/Hrvatski/zivotinjske-zrtve.html>, pristupljeno 30.12.2022. u 13:31 sati,
31. Gotquestions.org, <https://www.gotquestions.org/Hrvatski/propovijed-gori.html>, pristupljeno 16.01.2023. u 20:20 sati,
32. Holyseemission.org, <https://holyseemission.org/contents/mission/diplomatic-relations-of-the-holy-see.php>, pristupljeno 08.01.2023. u 10:40 sati,
33. Internationalcrimesdatabase.org, <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/112/Rukundo/>, pristupljeno 04.05.2023. u 06:05 sati,
34. Interpatagonia.com, <https://www.interpatagonia.com/bariloche/chile-cardenal-samore-pass.html>, pristupljeno 08.01.2023. u 10:20 sati,
35. Irp.fas.org, <https://irp.fas.org/world/para/docs/980223-fatwa.htm>, pristupljeno 11.04.2023. u 21:38 sati,
36. Marcopolis.net, <https://marcopolis.net/africa-interview-with-president-joaquim-chissano-of-mozambique.htm>, pristupljeno 09.01.2023. u 07:45 sati,
37. Nalrc.indiana.edu, <https://nalrc.indiana.edu/doc/brochures/kinyarwanda.pdf>, pristupljeno 05.08.2023. u 06:50 sati,
38. Nbcnews.com, <https://www.nbcnews.com/id/wbna15653352>, pristupljeno 04.05.2023. u 05:31 sati,
39. Ncronline.org, <https://www.ncronline.org/blogs/francis-chronicles/pope-apologizes-catholics-participation-rwanda-genocide>, pristupljeno 09.05.2023. u 05:10 sati,
40. Obamawhitehouse.archives.gov, <https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>, pristupljeno 15.01.2023. u 14:00 sati,
41. Oikumene.org, <https://www.oikoumene.org/>, pristupljeno 24.01.2022. u 06:20 sati,
42. Opiniojuris.org, <http://opiniojuris.org/2022/06/27/just-war-theory-the-only-winner-across-four-grim-conflicts/>, pristupljeno 3.10.2022. u 05:45 sati,
43. Oprah.com, <https://www.oprah.com/omagazine/oprah-talks-to-paul-rusesabagina/all>, pristupljeno 30.12.2022. u 08:30 sati,
44. Pbs.org, <https://www.pbs.org/wnet/religionandethics/2006/05/19/may-19-2006-madeleine-albright/1845/>, pristupljeno 15.01.2023. u 13:40 sati,

45. Peaceagreements.org, <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/256>, pristupljeno 23.05.2023. u 20:55 sati,
46. Politico.com, <https://www.politico.com/news/2021/10/18/iraq-colin-powell-obituary-516229>, pristupljeno 15.01.2023. u 12:50 sati,
47. Preghieraperlapace.santegidio.org, <https://preghieraperlapace.santegidio.org/pageID/31533/langID/en/orator/3104/Andrea-Bartoli.html>, pristupljeno 09.01.2023. u 08:00 sati,
48. Reuters.com, <https://www.reuters.com/article/cnews-us-cuba-usa-idCAKCN0RG2R620150916>, pristupljeno 13.04.2023. u 22:05 sati,
49. Rpl.hds.harvard.edu, <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/dhimmi>, pristupljeno 06.10.2022. u 08:35 sati,
50. Rwandahope.com, <http://www.rwandahope.com/confession.pdf>, pristupljeno 31.12.2022. u 00:01 sati,
51. Santegidio.org.uk, <https://www.santegidio.org.uk/about>, pristupljeno 08.01.2023. 18:00 sati,
52. Santegidio.org, <https://www.santegidio.org/downloads/Mozambique-Sant-Egidio-EN-2019.pdf>, pristupljeno 16.05.2023. u 12:40 sati,
53. Sdafa.co.uk, <https://www.sdafa.co.uk/the-norwegian-conflict-management-approach-in-sri-lanka-the-limits-of-weak-mediation-bias>, pristupljeno 18.05.2023. u 11:20 sati,
54. Sites.tufts.edu, <https://sites.tufts.edu/atrocityendings/2015/08/07/mozambique-civil-war/>, pristupljeno 09.01.2023. u 07:55 sati,
55. Struna.ihjj.hr, <http://struna.ihjj.hr/naziv/refleksivnost/24629/>, pristupljeno 17.01.2023. u 19:40 sati,
56. Survivors-fund.org.uk, <https://survivors-fund.org.uk/learn/statistics/>, pristupljeno 30.12.2022. u 22:55 sati,
57. Theguardian.com, <https://www.theguardian.com/world/2020/may/31/church-welcomes-back-rwandan-bishop-accused-of-defending-genocide>, pristupljeno 30.12.2022. u 16:30 sati,
58. Theguardian.com, <https://www.theguardian.com/politics/2014/jan/25/extremist-religion-wars-tony-blair>, pristupljeno 15.01.2023. u 11:00 sati,
59. Trialinternational.org, <https://trialinternational.org/latest-post/wenceslas-munyeshyaka/>, pristupljeno 30.12.2022. u 16:00 sati,
60. Un.org, <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/assets/pdf/survivor-testimonies/59%20-%20Adeline%202009.pdf>, pristupljeno 03.05.2023. u 15:00 sati,

61. Un.org, <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/bgjustice.pdf>, pristupljeno 12.05.2023. u 21:10 sati,
62. Usip.org, https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/mozambique_1991-92.pdf, pristupljeno 09.01.2023. u 19:00 sati,
63. Washingtonpost.com, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/daily/sept99/rwanda30.htm>, pristupljeno 30.12.2022. u 16:15 sati,
64. Washingtonpost.com, <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/04/07/rwandas-government-now-uses-annual-genocide-remembrance-political-tool/>, pristupljeno 31.12.2022. u 08:55 sati,
65. Worldpopulationreview.com, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/muslim-population-by-country>, pristupljeno 15.01.2023. u 10:00 sati,
66. Worldvision.org, <https://www.worldvision.org/refugees-news-stories/1994-rwandan-genocide-facts>, pristupljeno 08.05.2023. u 05:30 sati,
67. Zora.uzh.ch, <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/162117/1/religions-09-00034.pdf>, pristupljeno 14.04.2023. u 05:30 sati.

7.3. Youtube poveznice

1. How Culture Drives Behaviours | Julien S. Bourrelle | TEDxTrondheim, https://www.youtube.com/watch?v=l-Yy6poJ2zs&ab_channel=TEDxTalks, pristupljeno 09.12.2022. u 10:10 sati,
2. Inside Rwanda's Genocide Jail (1995) / Foreign Correspondent, https://www.youtube.com/watch?v=L5AP-nApmZA&ab_channel=ABCNewsIn-depth, pristupljeno 30.12.2022. u 08:40 sati,
3. Introduction to cultural relations and cultural diplomacy, https://www.youtube.com/watch?v=RexhhvpoC5w&ab_channel=EU-EasternPartnershipCultureandCreativityProgramme, pristupljeno 09.12.2022. u 11:00 sati,
4. Islam and Politics: Crash Course World History 216, https://www.youtube.com/watch?v=ka8csjsmX6I&ab_channel=CrashCourse, pristupljeno 09.12.2022. u 09:10 sati,

5. Nathan Gasatura, Bishop, Butare Anglican Diocese, Rwanda, https://www.youtube.com/watch?v=J5-8E99O8y0&ab_channel=wheatoncollege, pristupljeno 31.12.2022. u 08:45 sati,
6. On forgiving the man who killed his family | Fr. Marcel Uwineza, S.J., https://www.youtube.com/watch?v=LWlbOZGU7RI&ab_channel=AgapeLatte, pristupljeno 31.12.2022. u 08:30 sati,
7. Religion: Crash Course Sociology #39, https://www.youtube.com/watch?v=pIgb-3e8CWA&list=PL2VGE50RR5-11MbK98EIXct_CPxHDpqxj&ab_channel=CrashCourse, pristupljeno 09.12.2022. u 08:20 sati,
8. Religion and World Politics - Part 1, Stephen Chan, SOAS University of London, https://www.youtube.com/watch?v=zRWStd_cv4M&list=PL1z_PGhPjwcrbtak5gBnop5p2qQHfa3ZW&ab_channel=SOASUniversityofLondon, pristupljeno 09.12.2022. u 08:50 sati,
9. The five major world religions - John Bellaimey, https://www.youtube.com/watch?v=m6dCxo7t_aE&t=3s&ab_channel=TED-Ed, pristupljeno 09.12.2022. u 08:00 sati,
10. Why is research in international cultural relations important?, https://www.youtube.com/watch?v=n8M7SytghjU&ab_channel=ifaInstitutf%C3%BCrAuslandsbeziehungen, pristupljeno 09.12.2022. u 10:00 sati.

7.4. Film

1. Hotel Rwanda, redatelj Terry Georgea iz 2004. godine.